

LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS

**LIETUVOS
GYVENTOJŲ POLITIKOS
METMENYS**

Kartų ir lyčių tyrimo pamokos

Vilnius 2010

UDK 314(474.5)
Li235

LIETUVOS GYVENTOJŲ POLITIKOS METMENYS
Kartų ir lyčių tyrimo pamokos

Redaktoriai:

Vlada Stankūnienė (atsakinga redaktorė)
Aušra Maslauskaitė

Sudarytoja – Vlada Stankūnienė

Recenzantai:

Dr. Aiva Jasilionienė – Makso Planko demografinių tyrimų institutas
Prof. habil. dr. Arvydas Matulionis – Lietuvos socialinių tyrimų centras
Doc. dr. Artūras Tereškinas – Vytauto Didžiojo universitetas
Doc. dr. (HP) Laimutė Žalimienė – Lietuvos socialinių tyrimų centras

Mokslo studija parengta Socialinių tyrimų institute ir Instituto tarybos rekomenduota spausdinti (2009-12-21, protokolas Nr. VI-9)

Mokslo studija parengta naudojant informaciją, gautą atlikus projektą *Demografinės krizės grėsmės tautos išlikimui globalizacijos sąlygomis: veiksniai, sprendimai, perspektyvos (TEVAMO)*, kurį finansavo Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas.

ISBN 978-9955-531-31-9

© Lietuvos socialinių tyrimų centras,
Vilnius, 2010

TURINYS

Pratarmė.....	5
Įvadas.....	7
1. Trumpa demografinės būklės apžvalga: tyrimo kontekstas.....	9
2. Gyventojų politikos struktūra	11
3. Šeimos politika: šeima, vaikai, lytis, karta	12
4. Visuomenės sveikatos politika	33
5. Grįžtamosios migracijos politika.....	40
LITERATŪRA	54
SANTRAUKA	57
SUMMARY	58

PRATARMĖ

Lietuva – viena iš Europos ir kitų kontinentų išsivysčiusių šalių, kuriose žemas gimstamumo lygis, sparti šeimos modelio kaita ir gyventojų senėjimas kelia didžiulį iššūkį šalies raidai ir viešajai politikai. Be to, dėl didžiulių pastarojo meto gyventojų emigracijos iš Lietuvos mastų šalies demografinė raida tampa dar labiau sudėtinga ir net išskirtinai bloga tarp visų Europos Sąjungos šalių. Visa tai reikalauja adekvačių veiksmų, daromų valstybės lygmeniu, susiklausymo ir dialogo tarp viešosios politikos formuotojų ir vykdytojų, visuomenės ir akademinės bendruomenės. Nuolatiniai profesionaliais tyrimais, išsamia ir patikima informacija bei geros kitų šalių patirties studijomis paremti kompetetingi veiksmai silpninant neigiamus demografinės raidos pokyčius ir veiksnius, sprendžiant šių pokyčių pasekmes turėtų būti gyventojų politikos formavimo ir plėtros sudedamosios.

Šiuo keliu bandydamos švelninti demografinę situaciją mėgina eiti dauguma šalių. Tarptautinės organizacijos, kurių veikla susijusi su gyventojų kaitos ir demografinės raidos iššūkiais, ieško būdų kooperuoti įvairių šalių pastangas sprendžiant neigiamus demografinių procesų pokyčius. Jungtinių Tautų Europos ekonominė komisija, suprasdama procesų ištirtumo ir informacijos patikimumo apie jų kaitą svarbą, šio amžiaus pradžioje inicijavo naują gimstamumo, šeimos, lyčių ir kartų tyrimą, kuris turėtų gerokai praplėsti ir pagerinti žinias apie šiuos demografinius procesus, gautas paskutiniame XX a. dešimtmetyje, daugiau nei dvidešimtyje šalių atliekant *Gimstamumo ir šeimos tyrimus (Fertility and Family Surveys – FFS)*. Inicijuotas naujas *Kartų ir lyčių tyrimas (Generations and Gender Survey – GGS)* yra naujos kartos tyrimas, kuriuo siekiama atskleisti demografinę elgseną lemiančių veiksnių įtaką individo gyvenimo kelio perspektyvoje, vertinti lūkesčius dėl viešosios politikos krypčių ir priemonių, galinčių keisti prokreacinę elgseną.

Praėjusio dešimtmečio viduryje Lietuvos demografai atlikę *Gimstamumo ir šeimos tyrimą* atskleidė naujų gimstamumo ir šeimos pokyčių pradžią ir šią informaciją plačiai panaudojo gyventojų ir šeimos politikos veiksmams pagrįsti, taip pat per įvairaus pobūdžio publikacijas plačiai ją paskleidė visiems galimiems vartotojams. Socialinių tyrimų instituto demografai, vykdydami Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remtą projektą *Demografinės krizės grėsmės tautos išlikimui globalizacijos sąlygomis: veiksniai, sprendimai, perspektyvos (TEVAMO)*, įsijungė ir į didžiulį tarptautinį

Kartų ir lyčių tyrimą. Įvertinus tai, kad, be daugumos išsivysčiusių šalių demografinė rai da ir depopuliacijai svarbaus žemo gimstamumo veiksnio, Lietuvai yra labai skausminga dar ir didžiulė emigracija bei neadekvačiai didelis, ypač vyrų, mirtingumas, nebūdingas panašaus išsivystymo šalims, projektas gerokai praplėtė tyrimų lauką, pagal galimybes apimdamas ir šias demografinės raidos sritis.

Suprantant *TEVAMO* projekto vykdymo metu gautos informacijos svarbą ir įvertinus jos potencialą tobulinti gyventojų, ypač šeimos, politiką, gauti rezultatai skubiai buvo publikuojami ir pateikiami galimiems vartotojams. Jau išleistos keturios knygos (Tėvai, 2008; Parents, 2008; Lietuvos šeima, 2009; The Baltic, 2009).

Šia mokslo studija siekiama trumpai pristatyti *TEVAMO* projekto išvada ir pateikti rekomendacijas pagal negatyviausiems demografinės raidos procesams spręsti skirtas gyventojų politikos – šeimos, visuomenės sveikatos ir migracijos (grįžtamosios migracijos) politikos – sudedamąsias. Šeimos politikos rekomendacijų dalyje išskiriamos dvi svarbiausios kryptys, siejamos su žemo gimstamumo ir gyventojų senėjimo sritimis.

Trumpas mokslo studijos formatas pasirinktas turint tikslą susilaukti daugiau besidominčiųjų šia informacija ir išsamiau juos supažindinti su detaliai *TEVAMO* projekto rezultatus pristatančiomis minėtomis knygomis.

Mokslo studiją rengė:

Margarita Gedvilaitė-Kordušienė – Demografinių tyrimų centras, Socialinių tyrimų institutas

Domantas Jasilionis – Makso Planko demografinių tyrimų institutas, Rostokas

Vylius Leonavičius – Sociologijos katedra, Vytauto Didžiojo universitetas

Jolanta Reingardė – Sociologijos katedra, Vytauto Didžiojo universitetas

Audra Sipavičienė – Demografinių tyrimų centras, Socialinių tyrimų institutas

Vlada Stankūnienė – Demografinių tyrimų centras, Socialinių tyrimų institutas

Marė Baublytė – Demografinių tyrimų centras, Socialinių tyrimų institutas

Autoriai dėkoja Aivai Jasilionienei, Arvydui Virgilijui Matulioniui, Artūrui Tereškiniui ir Laimutei Žalimienei už pateiktas pastabas ir Aušrai Maslauskaitei, padėjusiai sisteminti mokslo studijos medžiagą.

IVADAS

Šioje mokslo studijoje pateikiamos išvados ir rekomendacijos, parengtos projekto *Demografinės krizės grėsmė tautos išlikimui globalizacijos sąlygomis: veiksniai, sprendimai, perspektyvos (TEVAMO)* rezultatų pagrindu. Projektas vykdytas 2007–2009 m. pagal Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo Lietuvos mokslinių tyrimų prioritetinę kryptį *Tautinio identiteto išsaugojimas globalizacijos sąlygomis*.

Išvados ir rekomendacijos sistemos pagal tris sudedamąsias gyventojų politikos dalis (Šeima, vaikai, lytis ir kartos; Visuomenės sveikata; Migracija) ir Lietuvai šiuo metu aktualiausias demografinės raidos problemas. Pirmoji dalis jungia dar dvi sudedamąsias – šeimos ir gimstamumo bei kartų solidarumo.

Kiekviena dalis formuojama jungiant kelis svarbiausius elementus: trumpą proceso ir politikos situacijos Lietuvoje apibūdinimą ir problemų įvardijimą; *TEVAMO* projekto metu gautos naujos informacijos, naudingos gyventojų politikos plėtrai, ir pagrindinių išvadų pristatymą; rekomendacijų (politikos veiksmų) formulavimą. Visiems elementams suteikiamos teorinės priegios, tarptautinių dokumentų ir patirties kontekstas.

TEVAMO projektas yra naujos kartos tarptautinės *Kartų ir lyčių programos* (Generations and Gender Programme) sudedamoji dalis. *Kartų ir lyčių programa* įgyvendinama daugiau nei 20 išsivysčiusių pasaulio (daugiausia – Europos) šalių, kurios susiduria su pastaraisiais dešimtmečiais vykstančiais labai sudėtingais demografiniais pokyčiais (sparčiai kinta šeima, labai sumažėjo/labai mažas gimstamumas, dideli gyventojų senėjimo tempai, silpnėja tarpgereneraciniai ryšiai), veikiančiais įvairius socialinius, ekonominius procesus ir keliančiais didžiulius iššūkius viešajai politikai. Supratus, kad siekiant demografinėms problemoms adekvačių sprendimų būtina nauja informacija, įvairių šalių mokslinio potencialo ir politikos rengėjų sutelktis, buvo inicijuota *Kartų ir lyčių programa*. *Programos* tarptautinės mokslinės kooperacijos iniciatorius ir koordinatorius – Jungtinių Tautų Europos ekonominės komisijos Gyventojų aktyvumo padalinys (*United Nations, Economic Commission for Europe, Population Activities Unit – UN ECE PAU*). Tarptautinę *Kartų ir lyčių programą* sudaro inovacinis longitiudinis *Kartų ir lyčių tyrimas* (mikrolygmuo) ir jį papildanti ilgo periodo *Kontekstinė duomenų bazė* (makrolygmuo).

Vienas svarbiausių *Kartų ir lyčių programos* tikslų – gauti naujos kartos žinių, reikalingų adekvačiai modernizuoti viešąją politiką, kurios funkci-

jos yra šeimų, kartų, lyčių, gimstamumo mažėjimo bei demografinio nykimo ir gyventojų struktūrinių disproporcijų problemoms spręsti. Programos vykdymo metu gaunamos žinios, teikiančios vertingos informacijos siekiant pastaruoju metu prioritetinių pronatalistinių (pirmiausia įgyvendinant efektyviausių kryptių veiksmus ir priemones: darbo ir šeimos gyvenimo suderinamumą, lyčių lygybę) ir demografinio senėjimo pasekmių įveikimo tikslų (skatinant targeneracinį solidarumą ir bendradarbiavimą).

Lietuvoje vykdamas *TEVAMO* projektą įgyvendinamos abi tarptautinės *Kartų ir lyčių programos* dalys – atliekamas tyrimas (apklausa), Lietuvoje vadinamas *TEVAMO tyrimu*, ir sukurta *Kontekstinė duomenų bazė*. *TEVAMO* projektas Lietuvoje yra unikalus informacinis pagrindas, leidžiantis kompleksiskai vertinti Lietuvos šeimos, jos formų, santuokinės ir prokreacinės elgsenos, perėjimo į socialinę brandą pokyčius per ilgesnį nei penkių pastarųjų dešimtmečių periodą; tirti dabartiniu metu sparčiai kintančius šeimos formavimo ir gimstamumo modelius bei veiksnius; analizuoti santykius tarp kartų ir lyčių; vertinti demografinės elgsenos nuostatas ir perspektyvas. Atsižvelgiant į specifines Lietuvos demografinės raidos sąlygas ir pasekmes (labai intensyvią emigraciją, ypač jaunimo, neadekvačiai aukštą jauno ir vidutinio amžiaus vyrų mirtingumo lygį ir šių reiškinių negatyvų poveikį demografinėi ir šeimos raidai) buvo praplėstas *TEVAMO* projekto tyrimo laukas ir tyrimas papildytas emigracijos/reemigracijos ir visuomenės sveikatos tyrimais.

TEVAMO tyrimo (Kartų ir lyčių tyrimo) duomenys teikia informaciją apie: *demografinius procesus* (gimstamumą, šeimos formavimą, senėjimą), *santykius* (tarp tėvų ir vaikų, lyčių, namų ūkio narių, giminių, neformalios paramos tiekėjų), *ketinimus* (susilaukti vaiko(-ų), kurti šeimą, palikti tėvų namus, mokytis, dirbti, išeiti į pensiją), *veiksnius* (ekonominius, vertybinius, politinius) (Vikat ir kt., 2006). Individualiu lygmeniu svarbi ateitį projektuojanti informacija yra *lūkesčių* vertinimas – kaip įvairių demografinės elgsenos ketinimų realizavimas (vaiko gimimas, santuoka, skyrybos ir pan.) gali keisti individo gyvenimą (gerovę, gyvenimo kokybę). *TEVAMO tyrimo* (apklausos) duomenis papildoma labai plati makrolygmens informacija, surinkta *Kontekstinėje duomenų bazėje*, ir *reemigracijos tyrimų* duomenys.

1. TRUMPA DEMOGRAFINĖS BŪKLĖS APŽVALGA: TYRIMO KONTEKSTAS

Trumpai charakterizuojant pastarųjų jau beveik dvidešimties metų Lietuvos demografinių procesų raidą, galima teigti, kad prasidėjus politinėms, ekonominėms, socialinėms transformacijoms ji kito iš esmės:

Demografinės raidos kontūrai

1. Prasidėjo ir sparčiais tempais vyksta *šeimos* transformacija: nyksta tradicinės šeimos bruožai ir įsigali nauji, būdingi moderniajai šeimai. Jaunimas vis dažniau pirmenybę teikia moderniam šeimos tipui, naujai šeimos kūrimo strategijai: šeimos kūrimas vis mažiau siejamas su santuoka, tuokiamasi vis vyresnio amžiaus, silpnėja tarpasmeniniai santykiai šeimoje, didėja partnerių autonomija ir šeimų nestabilumas.
2. Labai sparčiai ir didžiu mastu sumažėjęs *gimstamumas* XXI a. pradžioje pasiekė ypač žemą lygį (2002–2005 m. suminis gimstamumo rodiklis buvo mažesnis nei 1,3), gerokai nesiekiantį ribos, galinčios užtikrinti kartų kaitą. 2008 m. suminis gimstamumo rodiklis buvo 1,47 (Demografijos, 2009).
3. Santykinai aukštas išlieka *mirtingumas* (2008 m. vidutinė tikėtina vyrų gyvenimo trukmė buvo 66,3, moterų – 77,6 metų; Demografijos, 2009), o kai kuriose subpopuliacijose (vyrų, ypač kaimo) – net didėja. Tai nebūdinga panašaus išsivystymo lygio šalims. Vyrų mirtingumas Lietuvoje šiuo metu yra net didesnis už buvusį prieš keturis dešimtmečius (vyrų vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė 1965 m. siekė 68,6 metų). Labai dideli mirtingumo sociodemografiniai skirtumai. Neadekvačiai didelis vyrų mirtingumas pirmiausia sietinas su nesveiko ir sveikatai žalingo gyvenimo būdo paplitimu.
4. Pasikeitė *migracijos* kryptys, srautai, mastai, tipai, struktūra. Per pastaruosius aštuoniolika metų iš Lietuvos emigravo arti pusės milijono Lietuvos gyventojų. Dauguma jų – jaunimas. Iki šiol grįžtamosios migracijos srautai maži.

Tiesioginė ir akivaizdi demografinių procesų kaitos demografinė pasekmė – Lietuvos gyventojų skaičiaus mažėjimas, demografinės pusiausvyros praradimas, sparti depopuliacija, spartus gyventojų senėjimas:

Demografinės raidos pasekmės

1. Gyventojų skaičius mažėja nuo 1992 m. Per pastaruosius 17 metų Lietuvos gyventojų skaičius sumažėjo beveik 356 tūkst. žmonių (>9 proc.). Oficialios

statistikos duomenimis, 2009 m. pradžioje Lietuvoje gyveno 3349,9 tūkst. žmonių (Demografijos, 2009), o 2010 m. pradžioje pirminiais duomenimis – 3329 tūkst. žmonių (Statistikos departamentas, 2010).

2. Vyksta sparti depopuliacija. Labai sumažėjo gyventojų reprodukcijos neto rodiklis ir 2008 m. tebuvo 0,7 (1990 m. – 0,968, mažiausias rodiklis – 0,568 – buvo 2002 m.; Demografijos, 2009), t. y. tėvų kartą keičia kur kas mažesnė vaikų karta (kad karta pakeistų kartą, šis rodiklis turi būti ne mažesnis už 1).
3. Per pastaruosius devyniolika metų vyko labai spartus gyventojų senėjimas: 60 metų ir vyresnių žmonių dalis iš bendro gyventojų skaičiaus padidėjo nuo 16 proc. 1990 m. iki 20,7 proc. 2009 m. ir viršijo vaikų iki 14 metų dalį, kuri atitinkamai sumažėjo nuo 23 iki 15,1 proc. (Lietuvos, 1992; Demografijos, 2009).

Tarptautinis demografinės raidos kontekstas

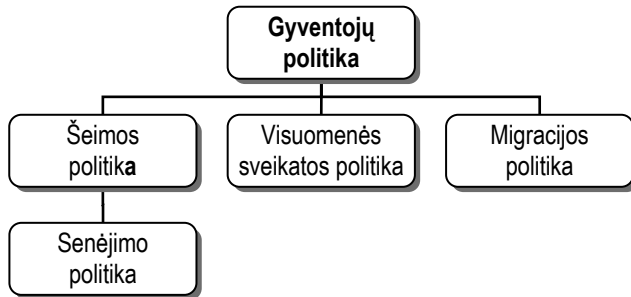
Nors iš esmės visi pastarųjų devyniolikos metų Lietuvos demografinės raidos pokyčiai buvo neigiami, įvairių demografinių procesų ir problemų vertinimas bei sprendimų paieškos tarptautinio konteksto požiūriu atskleidžia skirtingas prasmes:

1. *Gimstamumo, šeimos, gyventojų senėjimo* pokyčiai ir jų sukuriamos problemos yra panašios ne tik Rytų ir Vidurio Europoje, bet ir Vakarų šalyse (iš esmės tik dėl papildomų specifinių veiksnių poveikio šeimai ir gimstamumui pokyčiai Lietuvoje yra spartesni ir didesni, o problemos opesnės nei Vakaruose). Gimstamumo lygis Lietuvoje šiuo metu yra vienas žemiausių tarp ES šalių, todėl siekiant vertinti ir suprasti situaciją bei spręsti problemas labai prasmingas būtų tarptautinis bendradarbiavimas.
2. Labai intensyvūs yra *emigracijos* iš Lietuvos srautai (gerokai intensyvesni nei iš kitų Rytų ir Vidurio ES šalių), o grįžtamoji migracija menka. Tai reikalauja išsamaus migracijos srautų, tipų, veiksnių pažinimo, aiškių situacijos keitimo tikslų ir tikslų kompleksinių veiksmų.
3. *Mirtingumo* pokyčiai/lygis ir visuomenės sveikata Lietuvoje, kaip ir visoje posovietinėje erdvėje, iš esmės yra išimtis iš žmonijos patirties, nes bendrosios visuomenės modernizacijos nelydi teigiami mirtingumo pokyčiai. Taigi Lietuva šiuo požiūriu gerokai skiriasi nuo Vakarų šalių, o pastaruosiu metu ėmė skirtis ir nuo Vidurio Europos ir net Baltijos šalių. Čia akivaizdus sovietinio periodo palikimas (pirmiausia besireiškiantis nesveikos gyvenamosios paplitimu, menku sveikatos kaip vertybės vertinimu). Lietuvos vyrų mirtingumo rodikliai yra didžiausi, o vidutinė tikėtina gyvenimo trukmė – trumpiausia tarp visų ES šalių.
4. Tarp ES šalių (tiek tarp senųjų, tiek tarp naujųjų) Lietuva išsiskiria vienas sparčiausių gyventojų skaičiaus mažėjimo tempų. Vieni didžiausių yra ir depopuliacijos mastai. Lietuvoje depopuliacijos tempai yra vieni didžiausių ir tarp naujųjų ES šalių.

2. GYVENTOJŲ POLITIKOS STRUKTŪRA

Siekiant spręsti pagrindines demografinių procesų (gimstamumo, mirtinumo, migracijos) problemas formuojamos ir plėtojamos šios pagrindinės gyventojų (demografijos) politikos dalys: *paramos šeimai politika* (*šeimoms politika – family policy*), *visuomenės sveikatos politika* (*public health policy*) ir *migracijos politika* (1 pav.). XXI a. pradžioje dėl spartaus gyventojų senėjimo iššūkių socialinei politikai nuo šeimos politikos dalies atskilo pagyvenusių ir senų žmonių gerovės dalis ir sudarė savarankišką *senėjimo politiką* (*ageing policy*), Lietuvoje vadinamą gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo politika, arba pagyvenusių ir senų žmonių gerovės politika. Tačiau, atsižvelgiant į tai, kad vienas svarbiausių šeimos politikos tikslų – sudaryti šeimos funkcijų realizavimo sąlygas, tarp jų ir pirminės vaikų, pagyvenusių/senų ir neįgalių priežiūros/globos funkciją, kartų solidarumą stiprinanti politika, kaip gyventojų senėjimo politikos dalis, ir toliau išlieka ir šeimos politikos sudedamoji dalis. Taigi pagal *TEVAMO* projektą pateikiamas rekomendacijas į šeimos politikos struktūrą įtraukiama ir kartų solidarumo dalis.

1 pav. Gyventojų (demografinės) politikos struktūra



TEVAMO projektas teikia naujos kartos žinių, reikalingų siekiant modernizuoti viešąją politiką, adekvačią sudėtingai demografinėi situacijai. Tokios politikos funkcijos – spręsti šeimų, kartų, lyčių, gimstamumo mažėjimo bei demografinio nykimo ir susijusias su gyventojų struktūrinėmis disproporcijomis – pagyvenusių ir senų žmonių dalies didėjimu tarp visų gyventojų – problemas. Vykdamas projektą gauta informacija suteikia galimybių daryti išvadas ir teikti *šeimos politikos*, *visuomenės sveikatos politikos* ir *migracijos politikos* tobulinimo siūlymus.

3. ŠEIMOS POLITIKA: ŠEIMA, VAIKAI, LYTIS, KARTA

Tarp pagrindinių šeimos politikos tikslų – kurti socialines, ekonomines ir kultūrinės sąlygas, stiprinančias šeimas, užtikrinančias visavertį jų funkcionavimą ir kartų kaitą, skatinti šeimas atlikti pagrindines šeimos, taip pat ir savitarpio paramos ir globos, funkcijas.

Labai žemo gimstamumo ir sparčiai senėjančios visuomenės kontekste pastaruoju metu išsivysčiusiose šalyse tarp svarbiausių šeimos politikos tikslų yra *pronatalistiniai* ir *kartų solidarumo* stiprinimo tikslai. Lietuvai, tarp ES šalių išsiskiriančiai labai žemu gimstamumo lygiu ir labai sparčiais gyventojų senėjimo tempais, šie šeimos politikos tikslai ir plėtros kryptys yra prioritetiškos svarbos. Tad *TEVAMO* projekto rekomendacinėje dalyje ypač daug dėmesio skiriama *gimstamumo skatinimo* ir *kartų solidarumą* stiprinančioms priemonėms.

A. GIMSTAMUMAS, ŠEIMA

Tarptautinė patirtis

Siekiant kurti efektyvią viešąją politiką, kuria būtų siekiama gerinti šeimos funkcionavimo sąlygas, skatinti gimstamumą, būtina susipažinti su teigiama kitų šalių patirtimi ir tarptautinių organizacijų rekomendacijomis. Įvairiose šalyse taikomos paramos šeimai politikos sistemos, analitiniuose darbuose skirstomos į modelius, būdingus įvairaus tipo socialinės gerovės šalims (Esping-Andersen, 1990, 1999; Korpi, 2000; Jančaitytė, Jasilionienė, 2005), gali būti naudingos Lietuvai kaip alternatyvūs viešosios politikos paramos šeimai variantai.

Atsižvelgiant į išlikusią orientaciją į tradicinę patriarchalinę šeimą, lyg ir būtų tikslinga Lietuvoje adaptuoti konservatyviose socialinės gerovės šalyse (Vokietijoje, Austrijoje ir kt.) vykdytą šeimos politiką¹, kurios idėjos ir priemonės orientuotos į tradicinės patriarchalinės šeimos stiprinimą. Tačiau šis modelis pasirodė esąs neefektyvus (Hoem, 2005; Jančaitytė, Jasilionienė, 2005), ir dabar šios šalys šeimos politiką modifikuoja.

¹ Šio modelio pagrindiniai bruožai: tradicinis (patriarchalinis) požiūris į šeimą, orientacija į tradicinį darbo pasidalijimą tarp lyčių privačiojoje (šeimoje) erdvėje; valstybė prisiima tik nedidelę dalį atsakomybės už šeimą; pagrindinė paramos šeimai kryptis yra mokesčių lengvatos; taikomos priemonės moteris skatina vaikus auginti namuose (Korpi, 2000; Stankūnienė ir kt., 2001).

Liberaliose socialinės gerovės valstybėse (Didžiojoje Britanijoje, JAV ir kt.) realizuojamas paramos šeimai politikos modelis² yra pigiausias (tai būtų aktualu Lietuvai). Čia individai/šeima didele dalimi turi pasikliauti rinka ir savo ištekliais. Tačiau šis modelis irgi nėra efektyvus, ir šios šalys pastaruju metu keičia paramos šeimai politiką.

Efektyvumo požiūriu labiausiai Lietuvai sektinas galėtų būti socialdemokratinėse socialinės gerovės šalyse taikomas šeimos politikos modelis.³ Pirma, jis duoda geriausių rezultatų ir teikia optimizmo sprendžiant šeimos, gimstamumo, lyčių lygybės problemas; antra, pastaruju metu įvairių tarptautinių organizacijų (JT, Tarptautinės darbo organizacijos ir kt.) ir ES dokumentų, susijusių su šeimos politika, pagrindinės nuostatos taip pat artimos šiam modeliui. Be to, šiam modeliui artimi ir 1996 ir 2004 m. patvirtinti Lietuvos šeimos politikos konceptualieji pagrindai (nors jais iki šiol nebuvo vadovujamasi, o 2008 m. patvirtinta Valstybinė šeimos politikos koncepcija jau įtvirtina kitas idėjas) (Šeimos, 1996; Nacionalinė, 2004; Valstybinė, 2008). Tiesa, šis šeimos politikos modelis yra brangus, tačiau, pagal Lietuvos sąlygas adaptavus bent jau pagrindines jo idėjas, struktūrinius ir organizacinius elementus, būtų galima tikėtis teigiamo efekto.

Nors Pietų Europos šalyse (Italijoje, Ispanijoje, Portugalijoje, Graikijoje) vyraujančios vertybės ir normos šeimos ir vaikų atžvilgiu yra artimos Lietuvai, tačiau jose iki šiol taikytas šeimos politikos modelis⁴ duoda blogiausių rezultatų, tad vargu ar jis gali būti sektinu pavyzdžiu.

Pastaruju metu šie šeimos politikos modeliai taip aiškiai nebesiskiria, ir įvairių šalių šeimos politika pagal tikslus, prioritetus ir net motyvus panašėja.

Šeimos pokyčiai ir labai sumažėjęs gimstamumas bei šių pokyčių pasekmės tampa vienu didžiausių iššūkių ekonomiškai labiau pažengusioms šalims ir jų šeimos politikos sistemoms. Todėl vis daugiau šalių (kur gimsta-

² Pagrindiniai šio modelio bruožai: individai pirmiausia turi pasikliauti rinka ir savo ištekliais; valstybė vaikus auginančioms šeimoms suteikia tik minimalią paramą: pašalpos ir paslaugos yra minimalios, skiriamos pajamų testavimo principu ir dažniausiai tik probleminėms šeimoms; šeima yra privati sfera ir valstybė į ją gali kištis tik ypatingais atvejais; paslaugas (vaikų priežiūros ir pan.) paprastai kuria privatusis sektorius (Korpi, 2000; Stankūnienė ir kt., 2001).

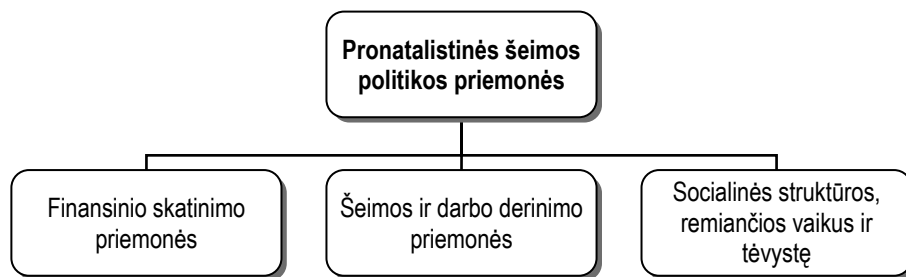
³ Pagrindiniai čia vykdomo modelio bruožai: viešajame ir privačiajame sektoriuje siekiama lyčių lygybės; moterims sudaromos sąlygos dalyvauti darbo rinkoje; sudaromos sąlygos tėvams (motinai ir tėvui) derinti šeimą ir darbą (palanki vaikų priežiūros atostogų sistema, lanksti užimtumo sistema, užtikrinamos valstybinių vaikų priežiūros paslaugų garantijos kt.); vyrai skatinami įsitraukti į vaikų auginimą/priežiūrą; išplėta pašalpų šeimoms sistema (Korpi, 2000; Stankūnienė ir kt., 2001).

⁴ Šiose šalyse vykdomos paramos šeimai politikos pagrindiniai bruožai: ideologijoje vyrauja orientacijos į tradicines šeimos vertybes; palaikoma idėja, kad moterys vaikus turi auginti namuose, o vyras turi būti pagrindinis šeimos maitintojas; menkai išplėta vaiko priežiūros atostogų sistema (atostogos trumpos, neapmokamos arba menkai apmokamos); menkai išplėtos vaikų priežiūros paslaugos (Jančaitytė, 2004).

mumas yra žemas ar ypač žemas, negalintis užtikrinti kartų kaitos) pagrindiniu šeimos politikos tikslu tampa pronatalizmas – būtinumas daugiau dėmesio skirti šeimos politikos kryptims, padedančioms spręsti žemo gimstamumo problemą (McDonald, 2002).

Įvairių šalių patirties apibendrinimuose ir teorinėse išvalgose išskiriamos pagrindinės šeimos politikos kryptys, galinčios teigiamai paveikti gimstamumą ir jo artinimą prie kartų kaitą užtikrinančio lygio. Tarp pagrindinių priemonių, galinčių veikti gimstamumą, McDonald (2002) *priskiria finansinį skatinimą* (periodinės, vienkartinės išmokos, mokesčių nuolaidos ir pan.), *paramą tėvams, siekiantiems derinti darbą ir šeimos rūpesčius* (motinystės/ tėvystės/ vaiko priežiūros atostogos, vaiko priežiūros paslaugos, lankstus darbo laikas ir pan.) ir *įvairias socialines struktūras, remiančias vaikus ir tėvystę* (užimtumo skatinimas, vaikui palanki aplinka ir pan.) (2 pav.).

2 pav. Pronatalistinės šeimos politikos priemonių struktūra (pagal McDonald, 2002)



Panašiai su gimstamumu siejamas priemones grupuoja ir Neyer (2003) bei kiti šios srities tyrėjai. Tarp šeimos politikos krypčių, pasižyminčių pronatalistiniais tikslais, pastaruoju metu, kaip rodo tarptautiniai dokumentai ir efektyvi šalių praktika, **prioritetine tapo darbo ir šeimos derinimo kryptis**, integruojanti šeimos subpolitikos kryptis – užimtumo, vaiko priežiūros ir lyčių lygybės politiką.

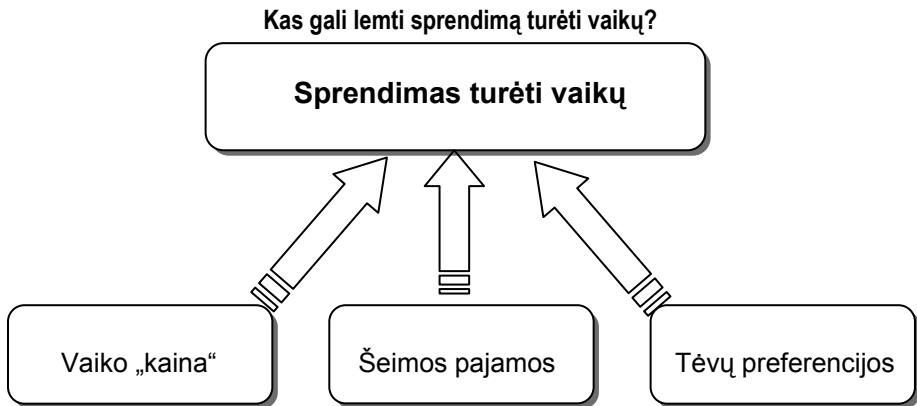
Teorinės prieigos

Jei tėvus laikysime racionaliai besielgiančiais socialiniais veikėjais, tai, remiantis ekonomine gimstamumo teorija (Becker, 1981; Easterlin, 1975; Ermisch, 2003), apsisprendimas sulaukti vaiko (dar vaikų) priklauso nuo keleto elementų: tėvų preferencijų, turėti ar neturėti vaiko (vaikų) ir kiek/kada jų turėti; vaiko „kainos“ (išlaidų vaikams ir jų naudos santykio) ir šeimos pajamų (Gauthier, 2008: 25).

Posityvų poveikį gimstamumui gali turėti ir viešoji, pirmiausia, šeimos politika:

- ✓ Pirma, mažindama *vaiko „kainą“* (tiesiogiai ar netiesiogiai): skirdama išmokas motinystės/ tėvystės/ vaiko priežiūros atostogų metu, plėtodama vaikų priežiūros paslaugas ir gerindama vaiko priežiūros formų pasirinkimo galimybes, subsidijuodama išsilavinimą ir sveikatos apsaugą.
- ✓ Antra, *didindama šeimos pajamas*: skirdama tiesiogines (vaiko išmokas) ir netiesiogines (mažinant mokesčius) išmokas.
- ✓ Trečia, galimu poveikiu ir į prokreacines preferencijas (3 pav.).

3 pav. Pozityvaus poveikio gimstamumui sąlygos: ekonominė prieiga



Vis dėlto tenka pripažinti, kad yra įvairių tyrimų, patvirtinančių, kad ir pirma, ir antra priemonė paprastai turi labai mažą poveikį gimstamumui (Gauthier, 2007, 2008). Tiesioginės išmokos šeimoms (vaiko išmokos, išmokos motinystės/ tėvystės/ vaiko priežiūros atostogų metu) paprastai būna arba mažos ir negali daryti didesnio poveikio šeimoms, ypač gaunančioms vidutines ir aukštas pajamas (Gauthier, 2008: 26); arba trumpalaikės (Gauthier, 2007) (nors ir reikšmingos, kaip Lietuvos atveju, iki vaikai sueis dveji metai), palyginti su visu vaiko priklausomybės nuo tėvų periodu, trunkančiu ilgiau kaip 20 metų.

Netiesioginė parama, gaunama tobulinant ikimokyklinio ir ankstyvojo mokyklinio amžiaus vaikų priežiūros sistemą (ne tik paslaugų prieinamumo ir patogumo, bet ir priežiūros formų pasirinkimo požiūriu) jau nėra vien finansinė parama. Ji gali labai pagerinti tėvų (motinos ir tėvo) darbo ir šeimos gyvenimo suderinamumą, užimtumo ir karjeros galimybes, uždirbamas pajamas (Gauthier, 2008). Be to, jų trukmė vaiko priežiūros, ugdymo, socializacijos ir tapimo savarankiška asmenybe periodu yra gerokai ilgesnė, suteikianti stabilumo ir užtikrintumo šeimos gyvenime.

Subsidijuojamas švietimas, sveikatos apsauga mažina vaikus auginančių šeimų finansinės padėties riziką ir teikia šeimoms stabilumo bei pasitikėjimo ateitimi.

Netiesioginės ir, atrodytų, su finansine parama šeimoms neturinčios nieko bendra, pvz., lankstaus užimtumo priemonės (lankstūs darbo grafikai, dalis darbo laiko ir pan.), iš esmės yra labai svarbios šeimai/ individui tiek finansškai, tiek pasirenkant gyvenimo kelią (Gauthier, 2008). Galimybė derinti orientaciją į saviraišką, profesinį augimą, socialinį statusą su prokreacinėmis preferencijomis šeimai, individui suteikia pilnatvės ir pasitikėjimo.

Kaip rodo teorinės įžvalgos ir daugumos tyrimų rezultatai, būtent *palankios sąlygos derinti šeimos gyvenimą, vaikų priežiūrą ir profesinę veiklą yra svarbiausia šeimos politikos veiklos kryptis*, galinti sumažinti skirtumą tarp prokreacinių preferencijų (prokreacinių ketinimų) ir turimo vaikų skaičiaus, kuris šiuo metu visose žemo gimstamumo šalyse yra didelis (kaip rodo *Kartų ir lyčių tyrimas*, skirtumas tarp norimo ir turimo vaikų skaičiaus Lietuvoje yra artimas vienetui). Tad priemonių, gerinančių darbo ir šeimos gyvenimo derinimą, plėtra Lietuvoje galėtų būti svarbus gimstamumo didėjimo veiksnys.

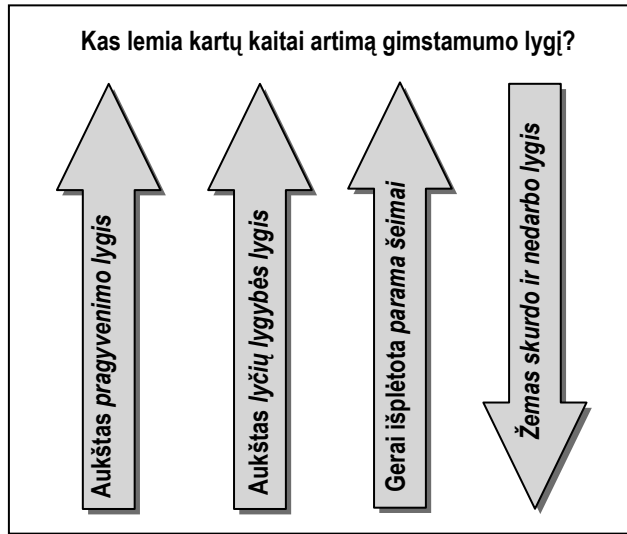
Prie šių priemonių paprastai priskiriamos trys svarbios šeimos politikos kryptys: *vaikų priežiūros paslaugos, lankstus užimtumas ir motinystės / tėvystės/ vaiko priežiūros atostogų sistema*. Kaip rodo sėkminga kitų šalių patirtis (Prancūzijos, Šiaurės Europos šalių), racionalus ir harmoningas šių viešosios politikos veiklos kryptių derinys gali duoti pozityvių pronatalistinės politikos rezultatų (Gauthier, 2008). Tačiau net ir išplėtotos pronatalistinės viešosios politikos efektyvumas labai priklauso nuo to, kiek ji dera su dominuojančiu šeimos organizacijos ir šeiminių santykių modeliu ir kiek ji atsižvelgia į egzistuojančių įvairovę. Antai išliekantys dideli lyčių nelygybės skirtumai privačioje erdvėje gali būti labai svarbus žemo gimstamumo lygio veiksnys išsivysčiusiose šalyse, kur viešojoje erdvėje lyčių lygybė jau yra įsitvirtinusi (McDonald, 2000; Gauthier, 2008). Netolygus darbų pasiskirstymas tarp lyčių namų ūkio sferoje taip pat yra svarbi mažo gimstamumo priežaida (Billari, 2008).

Būtina pabrėžti, jog įvairių šalių patirtis rodo, kad pozityvus ryšys tarp *pavienių* viešosios politikos priemonių ir gimstamumo jei ir yra, tai labai nedidelis (Gauthier, 2007, 2008). Tačiau tose šalyse, kuriose įgyvendinamas *suderintų paramos šeimai priemonių paketas*, be to, pasiektas *aukštas lyčių lygybės lygis, ir ne tik viešojoje, bet ir privačioje erdvėje*, yra palyginti aukštas gimstamumas ir pakankamai sėkminga demografinė raida.

Privalu atkreipti dėmesį ir į tai, kad viešoji paramos šeimai politika yra tik *viena* iš santykinai aukšto (kai suminis gimstamumo rodiklis artimas 2) gimstamumo lygio prielaidų. Tyrimai rodo, kad **santykinai aukštas gimstamumas lygis** yra ten, kur *aukštas gyvenimo lygis, žemas skurdo ir nedarbo lygis, aukštas lyčių lygybės lygis ir gerai išplėtotą šemos politika* (4 pav). Tai

pirmiausia yra Šiaurės šalys ir Prancūzija. Ir priešingai, gimstamumas mažas, kur žemesnis išsivystymo lygis, aukštesni nedarbo rodikliai, kur vyrauja ekonominis nepastovumas, išlikęs žemesnis lyčių lygybės lygis ir menkesnė parama šeimai (Gauthier ir Philipov, 2008: 2–5). Tai pirmiausia pasakytina apie Rytų ir Pietų Europos šalis.

4 pav. Pozityvaus poveikio gimstamumui sąlygos: kontekstinė prieiga (pagal Gauthier ir Philipov, 2008)



Taigi gimstamumo didėjimą nuo itin žemo lygio prie artimo kartų kaitą užtikrinančiam lygiui gali lemti ne tik kompleksinė, harmoninga viešoji paramos šeimai politika, egalitariniai šeiminiai santykiai, bet ir bendras ekonominės ir socialinės raidos sėkmingumas, pastovumas ir lygis.

Atsižvelgiant į tai, kad darbo ir šeimos derinimo šeimos politikos kryptis tiek teoriniu, tiek ir praktinės raiškos lygmeniu pripažinta prioritetine ir kad *Kartų ir lyčių tyrimas* šioje srityje teikia daugiausia vertingos informacijos, šeimos politikos rekomendacinėje dalyje daugiausia dėmesio ir skiriamas šiam elementui.

Prioritetinė šeimos politikos kryptis:

DARBO IR ŠEIMOS DERINIMO SĄLYGŲ GERINIMAS

Šeimos ir darbo derinimas: priemonių struktūra

Kas yra šeimai palanki politika?

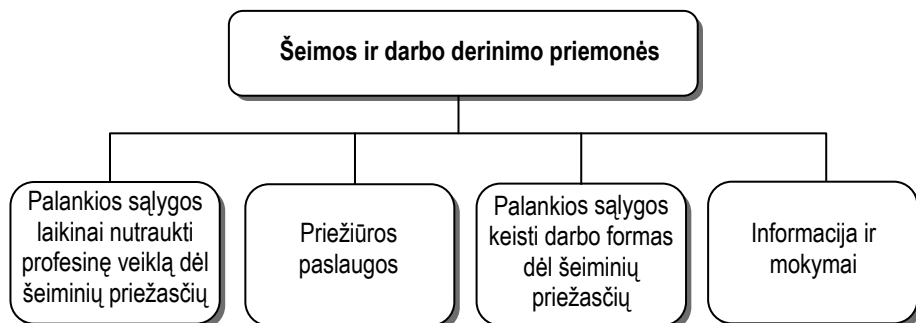
Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (OECD) šeimai palankią politiką apibrėžia kaip į profesinį užimtumą orientuotas socialinės politikos priemonės, kurios palengvina profesinių ir šeimos įsipareigojimų derinimą atsižvelgiant į šeimos išteklius ir vaiko vystymosi poreikius, palaiko tėvų pasirinkimą darbo ir vaikų priežiūros plotmėje ir skatina lyčių lygybę darbo rinkoje.

Vienas iš pagrindinių šiuolaikinės visuomenės viešosios politikos paramos šeimai prioritetų yra kurti palankias sąlygas, derinti profesinį **užimtumą, mokymąsi ir šeimos gyvenimą**. Struktūriniai darbo rinkos ir šeimos gyvenimo prieštaravimai lemia vis sunkesnes socialines, demografines, ekonomines problemas.

Išskiriamos keturios paramos priemonių, skirtų **darbo ir šeimos derinimui** palengvinti, grupės (5 pav.):

- ✓ *palankios sąlygos laikinai nutraukti profesinę veiklą dėl šeiminių priežasčių* (motinystės, tėvystės ir vaiko priežiūros atostogos, ligos atostogos, atostogos, skirtos prižiūrėti vyresniojo amžiaus šeimos nariams, ir pan.);
- ✓ *priežiūros paslaugos* (vaikų lopšeliai-darželiai, įvairios mokyklinio amžiaus vaikų užimtumo paslaugos, vaikų priežiūros centrai darbovietėse, pagyvenusių ar neįgalių šeimos narių priežiūros paslaugos ir pan.);
- ✓ *palankios sąlygos keisti darbo formas dėl šeiminių priežasčių* (darbas ne visą darbo dieną, lankstus darbo laikas, sutrumpinta darbo savaitė, darbas namuose, periodinis darbas ir pan.);
- ✓ *informacija, mokymai ir parama* (pagalba grįžtantiems į darbo rinką asmenims ir aktyvus šeimai palankių priemonių bei teisių įgyvendinimas) (Hardy, Adnett, 2002).

5 pav. Šeimos ir darbo derinimo priemonių struktūra



I. Laikinas profesinės veiklos nutraukimas dėl šeiminių priežasčių

LR Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme išskiriamos trys pašalpų rūšys, susijusios su vaiko priežiūra: *motinystės, motinystės (tėvystės) ir tėvystės pašalpos*.

Esama padėtis

Kiekvienas pašalpų tipas atitinka tris atostogų tipus: *nėštumo ir gimdymo atostogos, vaiko priežiūros atostogos ir tėvystės atostogos*. Vyrai turi teisę eiti tėvystės atostogų ir gauti tėvystės pašalpą iki vaikai sueis vienas mėnuo. Vaiko priežiūros atostogos iki vaikai sueis dveji metai apibrėžiamos kaip šeimos pasirinkimo teisė – atostogas gali rinktis vienas iš vaiko tėvų (įtėvių) ar globėjų.

Per menka vyrų įtrauktis į vaikų auginimą. Nors vyrai turi teisę eiti tėvystės atostogų ir gauti tėvystės pašalpą iki vaikai sueis vienas mėnuo, tačiau 2008 m. tokia teise pasinaudojo tik 46 proc. (12,3 tūkst.) tėčių (2007 m. – 36 proc. (9,2 tūkst.)). LR statistikos departamento duomenimis, 2008 m. vaiko priežiūros atostogų teise pasinaudojo absoliuti dauguma moterų (96 proc.).

Problemos

Be to, Lietuvos teisinė bazė neskatina tėvų (motinos ir tėvo) dalytis vaiko priežiūros atostogomis ar lanksčiai naudotis atostogomis derinant su darbine veikla. Dvejų metų vaiko priežiūros atostogų laiką tėvai ar kiti vaiko globėjai gali pasidalyti, bet taip nutinka labai retai. Be to, jei vaiko globėjas grįžta į darbo rinką vaiko priežiūros atostogų metu, jis atitinkamai praranda dalį pašalpos.

II. Vaikų priežiūros paslaugos

Statistikos departamento duomenimis, 2008 m. pabaigoje ikimokyklinio ugdymo paslaugomis naudojosi tik 23 proc. vaikų iki trejų metų (miestuose – 32 proc., kaimuose – 6 proc.) ir 75 proc. vaikų nuo trejų iki šešerių metų.

Esama padėtis

Viena iš pagrindinių šeimos ir darbo įsipaigojimų derinimo įtampą lemiančių priežasčių – nepakankamas vaikų priežiūros paslaugų *prieinamumas, kokybė ir veiksmingumas*:

Problemos

- ✓ Ikimokyklinio ugdymo būklė labiausiai nepalanki kaimuose gyvenantiems vaikams.
- ✓ Vaikų priežiūros paslaugų organizavimo sistema vis dar nelanksčiai prisitaiko prie konkrečių tėvų poreikių ir galimybių.
- ✓ Neįvairūs ir nelankstūs ugdymo organizavimo modeliai ir švietimo pagalbos formos, trūksta paslaugų, ypač turintiems specialiųjų poreikių ir ankstyvojo (iki 3 metų) amžiaus vaikams.

Barselonoje vykusio Europos Tarybos Vadovų susitikimo metu nuspręsta, kad, siekiant Lisabonos tikslų, Europos Sąjungos šalys narės turi užtikrinti, kad iki 2010 m. 33 proc. vaikų iki trejų metų ir 90 proc. vaikų nuo trejų iki septynerių metų lankytų ikimokyklinės vaikų priežiūros įstaigas.

- ✓ Taip pat nepakankama priešmokyklinio ugdymo paslaugų pasiūla. Galimybė naudotis šiomis paslaugomis ribota dėl socialinės atskirties, sunkiau jos prieinamos socialinės rizikos šeimų ir kaimo vietovėse gyvenantiems vaikams.
- ✓ Švietimo paslaugos paprastai sutelktos švietimo įstaigose, o privatūs fiziniai ir juridiniai asmenys neskatinami prisidėti prie ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo organizavimo plėtros ir formų įvairinimo.
- ✓ Gyventojų ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo poreikį, šeimų finansines galimybes per mažai analizuoja savivaldybės, dėl to nėra optimalaus ir veiksmingo ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo paslaugų tinklo (Ikimokyklinio, 2007).
- ✓ Labai daug vaikų po pamokų laisvą laiką leidžia būdami namuose vieni (tiek iš pilnų, tiek iš nepilnų šeimų).
- ✓ Socialinės rizikos šeimų ir kaimo vietovėse gyvenantiems vaikams labai ribotas popamokinio neformaliojo švietimo paslaugų prieinamumas.
- ✓ Neformaliojo švietimo paslaugų trūkumas ir nelankstumas, mokyklinio amžiaus vaikų nepriežiūra tėvų darbo metu sunkina tėvų galimybes derinti šeimos ir darbo įsipareigojimus. Tiek švietimo, tiek socialinė politikos formuotojai turėtų atkreipti dėmesį ne tik į mokyklinio amžiaus vaikų ugdymą, bet ir į jų priežiūrą ne pamokų metu.

Šeimos ir darbo derinimas: Lietuvos situacija ir problemos

III. Darbo formos keitimas dėl šeiminių priežasčių

Esama padėtis

Dauguma užimtumo sferos priemonių, skirtų šeimos ir darbo vaidmenims derinti, yra netipinės ir lanksčios užimtumo formos. Viena iš jų – darbas ne visą darbo dieną. Lietuvoje ši užimtumo forma nėra populiari. Statistikos departamento duomenimis, 2009 m. pirmąjį ketvirtį šalyje ne visą darbo dieną dirbo 9 proc. moterų ir 7 proc. vyrų (Statistikos departamentas, 2009). Ši darbo forma dažniausiai praktikuojama žemos kvalifikacijos užimtumo sektoriuose. Lietuvoje lankstaus darbo laiko ar darbo vietos tvarka reglamentuota Lietuvos Respublikos darbo kodekse, kuris numato tam tikras specialias sąlygas dirbantiems ir mažamečius vaikus auginantiesiems tėvams (LR darbo kodeksas, 2009).

Nepaisant egzistuojančios teisinės bazės teikiama galimybių, lankstus darbo laikas taikomas retai, jis dažnai suprantamas kaip pamaininis darbas. Kitos lankstaus darbo laiko ar darbo vietos pasirinkimo teisės ir galimybės paprastai nėra numatytos įmonių darbuotojų darbo ar kolektyvinėse sutartyse ar kitaip reglamentuotos. Įmonės ir organizacijos paprastai nekelia sau strateginių tikslų kurti šeimai palankią darbo aplinką ir sistemingai taikyti šeimai palankias priemones darbo aplinkoje.

Problemos

IV. Informacija, mokymai, parama

Šeimos ir darbo derinimo priemonės apima ir pajamų mokesčių lengvatas, taikomas dirbantiems ir mažamečius vaikus auginantiems tėvams. 2008 m. buvo inicijuotos Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo pataisos, numatančios nuolatiniam Lietuvos gyventojams (tėvams arba tėviams), auginantiems vaikus (įvaikius) iki 18 metų, taip pat vyresnius, jeigu jie mokosi dieninėse bendrojo lavinimo mokyklose, profesinių ar aukštųjų mokyklų dieniniuose skyriuose (įskaitant ir akademinį atostogų laikotarpį), taikyti mokesčines lengvatas (Gyventojų pajamų, 2008). Mokesčių lengvata dirbantiems vaiko tėvams (tėvui ir motinai) dalijama pusiau.

Esama padėtis

Priemonės, grįstos mokesčių lengvatomis, taikomos įvairiose Europos šalyse ir paprastai laikomos efektyvia paramos šeimai priemone, bet tik tuo atveju, jei mokesčių mažinimas yra reikšmingas, gerokai papildantis šeimos biudžetą. Lietuvoje taikomos mokesčinės lengvatos yra daugiau simbolinės ir užtikrina tik labai menką finansinę paramą dirbantiems tėvams ir jų vaikams.

Problemos

Šeimos ir darbo derinimas: *TEVAMO* tyrimo rezultatai

1. *TEVAMO* projekto rezultatai atskleidė, kad šeimos ir darbo vaidmenų derinimo įtampa veikia tiek namų ruošos ir vaikų priežiūros sritį, tiek ir apmokamo darbo kokybę, nors dėl neigiamo šio konflikto poveikio *dažniau nukenčia šeima nei darbas* (Reingardė, 2009).
2. Dėl didelio darbo intensyvumo ir nuovargio dirbantys tėvai negali skirti pakankamai laiko vaikų priežiūrai. Vidutiniškai 75 proc. apmokamą darbą dirbančių moterų ir vyrų dirba intensyvią darbą ir nuo karto ar dviejų kartų per mėnesį iki keleto kartų per savaitę iš darbo grįžta per daug pavargę, kad darytų būtinus namų ruošos darbus. Ši vaidmenų derinimo įtampa turi *tiesioginį poveikį vaikų priežiūros kokybei ir šeimos narių tarpusavio santykiams* (Reingardė, 2009: 231–235).

3. Vidutinės darbo laiko trukmės per savaitę analizė rodo, kad vyrai vidutiniškai dirba ilgesnę darbo savaitę nei moterys, o jų vaidmuo prižiūrint vaikus ir namų ūkį dažniausiai *būna tik antraeilis*. Moterys ne tik dirba apmokamą darbą, tačiau joms taip pat tenka pirminė atsakomybė už vaikų ir namų priežiūrą (Reingardė, 2009).
4. *TEVAMO* tyrimo duomenys rodo, kad šeimos ir darbo vaidmenų konfliktas labiausiai slegia šeimas, auginančias nepilnamečius vaikus. Didžioji dalis vaikų nuo 3 iki 14 metų amžiaus auginančių tėvų naudojami vaikų priežiūros paslaugomis ikimokyklinėse įstaigose ar mokyklose. Kas ketvirtai (25,7 proc.) vaikų iki 14 metų auginančiai šeimai prižiūrėti vaikus nuolatos padeda giminaičiai, draugai ar kiti žmonės, kuriems vaikų priežiūra nėra apmokamas darbas. Vis, dėlto nepakankama vaikų priežiūros paslaugų pasiūla ir organizaciniai rūpesčiai, susiję su kartu ne gyvenančių išplėstinės šeimos narių, draugų ar kitų žmonių įtrauktimi į vaikų priežiūrą, sukuria tėvams papildomą vaidmenų derinimo įtampą (Reingardė, 2009: 242–256).
5. Tėvų pasirinkimą auginti ar neauginti daugiau vaikų ateityje didele dalimi lems vaikų priežiūros paslaugų prieinamumas ir atsakomybės už vaikų priežiūrą pasidalijimas šeimoje. Šio tyrimo duomenys rodo, kad respondentų prokreacinės preferencijos ir ketinimai susilaukti dar vaikų per artimiausius trejus metus nėra palankūs gimstamumo mažėjimo problemai šalyje spręsti (Reingardė, 2009: 248–252; Stankūnienė, Baublytė, 146-164).
6. Mūsų šalyje alternatyvios užimtumo formos, kaip antai darbas ne visą darbo dieną, vis dar nėra populiarus. Tik 8 proc. tyrime dalyvavusių respondentų dirba ne visą darbo dieną. Įvairesnės lankstaus darbo organizavimo formos, pavyzdžiui, darbas ne vienoje darbo vietoje ir nereguliariu laiku, labiau būdingos vyrams nei moterims. Tačiau šios nepastovios užimtumo formos ne palengvina, bet, priešingai, sustiprina vaidmenų konfliktą (Reingardė, 2009: 235–240).
7. Šeimai palanki organizacija pagrįsta sistemine ir nuoseklia organizacijos politika, kuri motyvuoja darbuotojus ir padeda geriau derinti profesinius ir šeiminius išsipareigojimus. Šios sistemos įgyvendinimo varomoji jėga yra darbdavio politinė valia. Tyrimo duomenimis, vidutiniškai tik 29 proc. vyrų ir moterų nurodė, kad jų darbdavys atsižvelgia į darbuotojų asmenines ir šeimines problemas. Norėdami rasti patenkinamą pusiausvyrą tarp šeimos ir darbo, darbuotojai priversti derėtis dėl savo poreikių su darbdaviais tarpasmeniniu neformaliu lygmeniu. Tokia neoficiali tvarka tik iš dalies palengvina konkrečių darbuotojų vaidmenų konfliktą, tačiau neužtikrina visų darbuotojų vienodos *teisės* naudotis vaidmenų suderinimą lengvinančiomis priemonėmis (Reingardė, 2009: 240–242).

Šeimos ir darbo derinimas: politikos plėtros kontekstas

Profesinės veiklos ir šeimos funkcijų derinimas yra svarbus politinis klausimas, įtrauktas ne tik į valstybių, bet ir į Europos Sąjungos politikos darbotvarkę (Arnlaug, 2006).

Europinis lygmuo

1. 2000 m. Europos Vadovų Tarybos priimtoje *Lisabonos strategijoje* šeimos ir darbo derinimo priemonių plėtra harmoningai siejama su ES ekonomine ir socialine pažanga. Siekiant įgyvendinti aktyvią darbo rinkos politiką būtina užtikrinti galimybes derinti šeimą ir darbą. 2005 m. atnaujintame Lisabonos strategijos dokumente pabrėžiama būtinybė vykdyti aktyvią užimtumo politiką, didinti finansinį darbo patrauklumą ir imtis profesinės veiklos ir šeiminio gyvenimo suderinimo priemonių (Lisabonos strategijos, 2005). Pabrėžiama, kad pirmiausia būtina skatinti lygias galimybes, senėjimo strategijas ir socialinę integraciją.
2. Lisabonos strategiją papildė *Europos socialinės politikos darbotvarkė* (2006–2010), pabrėžianti socialinę ekonominio vystymosi reikšmę. Darbotvarkėje nurodoma, kad būtina plėtoti Europos integruotą modelį, užtikrinantį teigiamą ekonominės, socialinės ir užimtumo politikos sąveiką; atsižvelgiant į šiandieninius mūsų visuomenės poreikius modernizuoti socialinės apsaugos sistemas (Europos socialinės politikos, 2005). Socialinės politikos darbotvarkė pagrįsta dviem svarbiausiomis 2005–2009 m. Komisijos strateginių tikslų gairėmis – užimtumo (siekiant gerovės) ir lyčių lygybės ir įtraukimo (siekiant solidarumo).
3. Europos Bendrijų komisijos patvirtintose *Moterų ir vyrų lygybės gairėse* (2006–2010) darbo, asmeninio ir šeimos gyvenimo derinimas išskiriamas kaip viena svarbiausių lyčių lygybės sričių (Europos Bendrijos, 2006). Derinimo politika gali padėti sukurti lanksčią ekonomiką ir kartu gerinti moterų ir vyrų gyvenimo kokybę. Pripažįstama, kad demografinio nuosmukio problemą iš dalies galima išspręsti padedant tėvams išlaikyti darbo, asmeninio gyvenimo ir šeimos pusiausvyrą. Pripažįstama, kad paslaugų sektoriai ir struktūros per lėtai prisitaiko prie situacijų, kai dirba ir vyrai, ir moterys.
4. 2006 m. Europos Bendrijų Komisijos komunikate *Europos demografijos ateitis: iššūkį paversti galimybe* pabrėžiama būtinybė kurti palankias sąlygas šeimoms, norinčioms susilaukti vaikų: sumažinti turintiems ir neturintiems vaikų piliečiams teikiamų galimybių nelygybę; suteikti universalią galimybę pasinaudoti tėvams teikiamos pagalbos, visų pirma mažų vaikų švietimo ir priežiūros, paslaugomis; siekiant vyrams ir moterims suteikti geresnes galimybes mokytis bei suderinti asmeninį gyvenimą ir profesinę veiklą pritaikyti darbo laiką (Europos Bendrijos Komisijos, 2006).

Nacionalinis lygmuo

Šeimos ir darbo derinimo politinės nuostatos Lietuvos nacionaliniame kontekste išreikštos keliuose strateginiuose dokumentuose.

1. *Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių programa (2005–2009)* pabrėžia poreikį sudaryti sąlygas moterims ir vyrams derinti darbo ir šeimos įsipareigojimus, tačiau numatytos šio tikslo įgyvendinimo priemonės yra tik švietėjiško pobūdžio (*Valstybinė moterų, 2005–2009*).
2. 2008 m. patvirtinta *Valstybinė šeimos politikos koncepcija* taip pat akcentuoja būtinybę sudaryti palankias sąlygas derinti profesinį užimtumą, mokymąsi ir šeimos gyvenimą, kurti lanksčias užimtumo formas, ugdyti šeimų motyvaciją ir gebėjimą prisitaikyti prie įvairių užimtumo formų, plėtoti vaiko priežiūros atostogų sistemą, kuri garantuotų galimybę lanksčiai jomis naudotis abiem tėvams, kartu jiems išliekant darbo rinkoje (*Valstybinė šeimos, 2008*).
3. *Ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo plėtros 2007–2012 metų programoje* deklaruojamas siekis didinti ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo prieinamumą, ypač kaimo vietovėse, didinti ikimokyklinio ugdymo paslaugų organizavimo formų įvairovę, taip pat sudaryti palankesnes sąlygas nevalstybinėms mokykloms, kitiems švietimo teikėjams teikti ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo paslaugas (*Ikimokyklinio, 2007*).

Šeimos ir darbo derinimas: rekomendacijos**I. Vaikų priežiūros atostogų sistemos tobulinimas**

1. Sukurti sąlygas diegti *lankstesnį* motinystės/ tėvystės atostogų modelį, kuris skatintų tėvus atostogas dalytis tarpusavyje (pvz., tam tikras motinystės/ tėvystės atostogų laikas turėtų būti suteikiamas tėvui ir motinai kaip individuali ir neperduodama teisė).
2. Sudaryti palankesnes finansines sąlygas išmokų gavėjui prižiūrėti vaiką ir dirbti apmokamą darbą ne visą darbo dieną neprarandant išmokos. Tokios pataisos keistų visuomenės požiūrį į vyro vaidmenį prižiūrint vaiką.

II. Vaikų priežiūros ir ugdymo paslaugų plėtra**Plėtoti vaikų priežiūros paslaugas:**

1. Užtikrinti įvairesnes ir lankstesnes ikimokyklinio amžiaus vaikų priežiūros paslaugas.
2. Plėtosi paslaugas specialių poreikių turintiems ar dėl migracijos atsiskyrusių šeimų vaikams.

3. Didinti popamokinio, vasaros ar kitų atostogų meto vaikų užimtumo paslaugų įvairovę ir prieinamumą.
4. Daugiau dėmesio skirti priemonėms, susijusioms su intensyvios priežiūros reikalaujančiais pirmaisiais vaiko vystymosi metais (iki 3 metų).

Didinti ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo paslaugų prieinamumą:

1. Didindama ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo *paslaugų prieinamumą* valstybė turi garantuoti visiems vaikams teisę į priežiūros ir ugdymo paslaugas.
2. Sukurti *pakankamą* vietų skaičių lopšeliuose, darželiuose ir kitose vaiko priežiūros ir ugdymo įstaigose.
3. Plėtoti ikimokyklines institucijas ir popamokinio ugdymo paslaugas *kaimo vietovėse*.
4. Steigti *daugiafunkčius centrus* kaimo vietovėse, pritaikant patalpas ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo programoms vykdyti bei kitoms švietimo ir kultūros paslaugoms, skirtoms vaikams ir vietos bendruomenei, teikti.
5. Sudaryti palankesnes sąlygas *nevalstybinėms* mokykloms, kitiems švietimo teikėjams teikti ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo paslaugas.

Siekti valstybinėse ikimokyklinėse institucijose naujos vaikų priežiūros paslaugų kokybės:

1. Numatyti galimybes organizuoti *įvairius ikimokyklinio ugdymo modelius*.
2. Organizuojant ir plėtojant vaikų priežiūros paslaugas siekti *paslaugų įvairovės* (paslaugos įvairaus amžiaus vaikams: lopšeliai, darželiai, auklės, laisvalaikio centrai ir pan.).
3. Siekiant vaikų priežiūros *paslaugų kokybės* užtikrinti galimybes sudaryti nedideles vaikų grupes, laikytis sveikatos ir higienos normų ir pan.
4. Didinti vaikų priežiūros paslaugų *lankstumą* (vaiko priežiūros įstaigų darbo laikas suderintas su tėvų darbo valandomis, lankstus reagavimas į dirbančių tėvų poreikius, galimybė naudotis vaikų priežiūros paslaugomis kelias valandas per dieną ar kelias dienas per savaitę).

Keisti į vaikus orientuotų paslaugų finansavimo modelį:

1. Valstybės subsidijos turi būti skirtos visoms paslaugoms: valstybinių ugdymo ir priežiūros institucijų, privačių asmenų, privačių ar nevyriausybiinių įstaigų paslaugoms finansuoti ir pan.

III. Lanksčių užimtumo formų ir šeimai draugiškos aplinkos diegimas

1. Valstybė turėtų aktyviau ir įvairiau įgyvendinti Valstybinės moterų ir vyrų lygių galimybių programos nuostatas, kuriomis siekiama skatinti darbdavius diegti lanksčias darbo formas ir darbo laiko alternatyvas.
2. Imtis priemonių, kad darbuotojai darbo vietose būtų supažindinami su LR darbo kodekse numatytais lengvatomis vaikų auginančioms šeimoms ir vykdyti efektyvesnę informacijos sklaidos apie šias priemones misiją nacionaliniu mastu.
3. Nelankstus darbdavio požiūris į šeimos ir darbo vaidmenų derinimą, šeimos problemų ignoravimas darbo aplinkoje (t. y. šeimai nepalankus darbo organizavimo pobūdis) turėtų būti keičiamas rengiant švietėjiškas kampanijas, įrodančias nediskriminavimo principų ir šeimai palankių priemonių taikymo darbe ekonominę naudą ir socialinę atsakomybę.

B. KARTŲ SOLIDARUMAS. PAGYVENĖ ŽMONĖS

Kartų solidarumas: situacija ir problemos

Visuomenės demografinis senėjimas, t. y. augantis senų žmonių skaičius ir jų dalis iš bendro gyventojų skaičiaus, yra kitų trijų demografinių procesų – gimstamumo ir mirtingumo mažėjimo ir migracijos – pasekmė. Spartus visuomenės senėjimas išsivysčiusiose šalyse tampa didžiu iššūkiu socialinei sferai.

Lietuvoje 2001 m. gyventojų ir būstų surašymo duomenimis, dar buvo užregistruotas vaikų iki 14 metų perviršis, palyginti su pagyvenusiais žmonėmis, tačiau 65 metų ir vyresnių gyventojų dalis iš bendro gyventojų skaičiaus sparčiai auga. Antai 1989 m. jie sudarė 10,7, 2001 m. – 14,0, 2009 – 16,0 proc. gyventojų (Demografijos 2009), ir pagal EUROSTAT gyventojų prognozių konvergencijos variantą numatoma, kad šią amžiaus ribą 2020 m. bus peržengę apie 18, o 2050 m. – apie 30 proc. Lietuvos gyventojų (EUROSTAT, 2008). Pati vyriausia – 80 metų ir vyresnių – Lietuvos gyventojų grupė dabar sudaro 3 proc., per pirmuosius du XXI a. dešimtmečius turėtų priartėti prie 6 proc., o 2050 m. – prie 11 proc. (EUROSTAT, 2008).

Pagal naujausius EUROSTAT duomenis Lietuvos gyventojų senatvės lygis Europos Sąjungos mastu artėja prie Europos Sąjungos šalių vidurkio: 65 metų ir vyresni gyventojai 2008 m. Lietuvoje sudarė 16 proc., o Europos Sąjungos šalyse – 17 proc. Šio amžiaus moterų dalis Lietuvoje ir

Esama padėtis

Kas yra senas žmogus?

Riba, nuo kada asmenys priskiriami senų žmonių kategorijai, yra santykinis susitarimo dalykas. Jungtinės Tautos kaip senatvės kriterijų patvirtino 60 metų, o Pasaulinė sveikatos organizacija (PSO) – 65 metų amžiaus ribą. Ši riba skiria vadinamojo trečiojo amžiaus žmones, kurie nebedalyvauja darbo rinkoje, bet dar yra pakankamai veiklūs (Lietuvos, 2004). Moderniose visuomenėse prasminga išskirti ir 80 metų bei vyresnių, ketvirtą amžiaus, gyventojų pogrupį. Šio amžiaus žmonės jau mažiau veiklūs, o jų galimybės savarankiškai užtikrinti fizinį, psichinį ir socialinį saugumą mažesnės (Lietuvos, 2004).

Lietuvos gyventojų senėjimo tempai

Pagal gyventojų senatvės lygį Lietuva artėja prie ES šalių vidurkio ir apie 2040 m. jį pralenks. Lietuvos greitus gyventojų senėjimo tempus labiausiai lemia labai mažas gimstamumas ir intensyvi jauno ir vidutinio amžiaus gyventojų emigracija.

Tarptautinis kontekstas

ES prognozės

Šiuo metu 17 proc. ES gyventojų sudaro 65 metų ir vyresni žmonės, ir, remiantis EUROSTAT prognozėmis, 2050 m. jų bus 29 proc. Gyventojų senėjimo mastus rodo ir pati vyriausia – 80 metų ir vyresnių – gyventojų grupė, labai sparčiai augantis senos visuomenės segmentas. Šiuo metu jie sudaro 4 proc., 2050 m. jų bus 11 proc. (EUROSTAT, 2008).

Europos Sąjungos šalyse yra identiška – sudaro 18,5 proc., o atitinkamas Lietuvos vyrų rodiklis atsilieka nuo Europos Sąjungos šalių vidurkio – Lietuvoje 65 metų ir vyresnių vyrų yra 11, Europoje – 12,7 proc. Nors Lietuva šiuo metu pagal senatvės lygį užima vidurinę poziciją, tačiau senėjimo tempais lenkia ES šalių vidurkį ir penktame XXI a. dešimtmetyje jį pralenks (EUROSTAT, 2008)

Problemos

Gyventojų senėjimas yra gana prieštaringas reiškinys. Viena vertus, tai teigiamas socialinis pokytis, nes medicinos pažanga ir kitos priežastys leidžia kontroliuoti mirtingumą, ilgina gyvenimo trukmę. Kita vertus, didėjanti pagyvenusių žmonių dalis verčia persvarstyti/ perorganizuoti pagrindinius gerovės valstybės funkcionavimo mechanizmus.

Mažėjant darbingo amžiaus žmonių daliai, kartu dėl augančios pagyvenusių/ senų žmonių dalies augant socialinės paramos išlaidoms, kyla klausimas, kas turi būti atsakingas už pagyvenusių žmonių gerovę. *Kaip rūpestį pagyvenusiais žmonėmis padalyti tarp valstybės, rinkos ir šeimos?* Socialiniai institutai turi adaptuotis prie naujų gyventojų amžiaus proporcijų. Kyla naujų reikalavimų darbo jėgos ir pensijų sistemoms. Vyksta vartojimo, investicijų, paslaugų struktūriniai pokyčiai. Kyla būtinybė plėtoti ir prie sparčiai senstančios visuomenės adaptuoti paslaugų sistemą, modernizuoti sveikatos apsaugos sistemą, suteikti pagyvenusiems žmonėms dvasinės gerovės sąlygas. Kita vertus, apeliuojant į šeimą tenka klausti – kiek išlieka ir kiek keičiasi tradicinės kartų solidarumo formos, kas atsakingas už vyriausių kartų gerovę?

Kartų solidarumas: TEVAMO projekto rezultatai

TEVAMO projekto rezultatai suteikė galimybę pirmą kartą Lietuvoje analizuoti kartų solidarumą, nagrinėti jį šeiminių santykių, šeimos istorijos įvykių kontekste, identifikuoti skirtingas solidarumo formas ir jas lemiančius veiksnius. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad:

1. Tėvų karta visose amžiaus grupėse pasižymi aukštesniu solidarumo lygmeniu nei vaikų karta. Tėvai geriau vertina santykius ir turi palankesnes struktūrines galimybes tarpgeneraciniam solidarumui reikštis (Gedvilaitė-Kordušienė 2009: 334).

2. Moterys dažniau bendrauja su vaikais. Jos dažniau nei vyrai susitinka su vaikais; su dukromis susitinkama dažniau nei su sūnumis. Be to, moterys geriau negu vyrai vertina santykius su vaikais (Gedvilaitė-Kordušienė 2009: 335).
3. Vaikų solidarumo su tėvais analizė atskleidė kintančių šeimos formų įtaką santykiams tarp kartų. Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, neigiamą įtaką tarpgeneraciniam kartų solidarumui turi tėvų skyrybos: jos susijusios su žemesne santykių tarp kartų kokybe, retesniais kontaktais ir netgi mažesne parama (Gedvilaitė-Kordušienė 2009: 317).
4. Svarbus tarpgeneracinio solidarumo veiksnys yra santykiai tarp tėvų. Tyrimo metu paaiškėjo, kad tiek tėvams gyvenant atskirai, tiek ir gyvenant kartu svarbiausias veiksnys, lemiantis santykių vertinimą, yra tėvų santykių iki respondentui sukako 15 metų kokybė (Gedvilaitė-Kordušienė 2009: 334).
5. Teikiant ir gaunant emocinę paramą pirmenybė teikiama ne tarpgeneracinio tinklo atstovams. Respondentai labiau linkę atsiverti, ne kitų kartų šeimos atstovams, o partneriui/-ei, draugams ir kitiems asmenims, taip pat ir jų išklausti (Gedvilaitė-Kordušienė 2009: 335). Tai mažina kartų solidarumą, nes, kaip rodo kitų šalių tyrimai, kuo šiltesni santykiai, tuo daugiau tarpusavio paramos teikiama.
6. Tarp tėvų ir vaikų palaikant emocinius santykius vyresnioji karta nustumama į šalį, tačiau jos vaidmuo prižiūrint anūkus yra gana aukštas (Gedvilaitė-Kordušienė 2009: 335). Taigi emociniams ir paramos santykiams būdingas disbalansas.
7. Daugiau nei 70 proc. vaikų, tėvų ir senelių kartų atstovų mano, kad vaikai turėtų prisiimti atsakomybę už tėvų priežiūrą, jei šiems jos reikia (Gedvilaitė-Kordušienė 2009: 331). Tokia nuostata nelabai atitinka mūsų visuomenėje egzistuojančio dalyvavimo darbo rinkoje būtinybės ir svarbos, o dėl lanksčių užimtumo formų trūkumo beveik nėra galimybių derinti išsipareigojimus šeimos nariams, turintiems darbinių išsipareigojimų.
8. Dėl nuostatos, kas turėtų rūpintis pagyvenusiais žmonėmis, kuriems reikalinga pagalba namuose, atsakymai pasiskirstė gana prieštaringai – kiek mažiau nei pusė respondentų sutinka, kad ši pareiga turėtų pasiskirstyti tarp visuomenės ir šeimos, ir kiek daugiau nei trečdalis teigia, kad tai yra šeimos pareiga (Gedvilaitė-Kordušienė 2009: 330). Tai rodo, kad lūkestis sulaukti paramos iš valstybės prižiūrint pagyvenusius žmones, Lietuvoje vis dėlto yra didelis, taigi reikėtų pabrėžti socialinės paramos šaltinių plėtros svarbą.
9. Gyventojai mano, kad daugiau visuomenės nei šeimos pareiga yra teikti finansinę paramą nesavarankiškiems įvairių kartų atstovams, tačiau kai pagalba susijusi su priežiūra, atsakomybė perkeliama šeimai (Gedvilaitė-Kordušienė 2009: 330).

10. Tyrimas atskleidė, kad Lietuvoje yra gana aukštas normatyvinio solidarumo tarp kartų lygmuo. Senelių, tėvų ir vaikų kartos tikisi gauti paramą iš šeimos narių, tačiau labiau akcentuojamos jaunesnių nei vyresnių kartų pareigos (Gedvilaitė-Kordušienė 2009: 335). Tokios nuostatos prieštarauja galimybėms: rinkos sąlygomis ne visada tokios jos gali būti realizuotos, todėl būtina kurti palankesnę kartų solidarumui raiškos aplinką.

Kartų solidarumas: politikos kaitos kontekstas

Tarptautinis lygmuo

Tarptautiniu mastu pagyvenusių žmonių gerovei skiriama nemažai dėmesio, o pagrindinės pagyvenusių žmonių politikos priemonės įtvirtintos kai kuriuose reikšminguose dokumentuose.

1. Jungtinių Tautų 2002 m. *Pasaulinė Asamblėja visuomenės senėjimo klausimais*, kurios metu apsvarstyta padėtis ir patvirtintos naujos artimiausių 20 metų strategijos gairės, rekomenduotinos vyriausybėms kuriant nacionalines valstybės strategijas. Asamblėjos dokumentuose minimos trys pagrindinės problemos ir veiklos kryptys: *ekonominė vyresnio amžiaus žmonių padėtis; sveikata ir jos priežiūra; gyvenimo kokybė vyresniame amžiuje* (mokymas, informavimas, gyvenimo aplinkos pritaikymas, socialinės paslaugos, visuomenės požiūris į vyresniąją kartą). Du Asamblėjos dokumentai – *Politinė deklaracija* ir *Tarptautinis Madrido veiksmų planas dėl visuomenės senėjimo* – turi šalis nares įpareigojantį statusą. Politinėje deklaracijoje pabrėžiama būtinybė stiprinti kartų socialinį solidarumą ir bendradarbiavimą, abipusę vyresniosios ir jaunesniosios kartų atsakomybę viena už kitą, raginama aktyviai veikti, kad būtų sukurta visuomenė, geriau nei dabar jungianti visas kartas.
2. 2002 m. Berlyne vykusio Europos valstybių socialinės apsaugos ministerijų konferencija konkretizavo *Politinės deklaracijos* ir *Tarptautinio Madrido veiksmų plano dėl visuomenės senėjimo* nuostatas ir vyriausybių įsipareigojimus užtikrinant visų visuomenės narių gerovę. Čia buvo priimta ir *Regioninė įgyvendinimo strategija*, kurioje išryškintos trys pagrindinės veiksmų kryptys: *senstančių pasaulio visuomenių raida; senstančio individo sveikatos ir gerovės pažanga; įgalinančios ir palaikančios aplinkos užtikrinimas*.

Nacionalinis lygmuo

Dalyvaudama Madrido asamblėjoje ir Berlyno ministrų konferencijoje, Lietuva taip pat įsipareigojo imtis priemonių senėjimo problemai spręsti šalies mastu. Tuo tikslu buvo parengta *Nacionalinė gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategija*, kurią Lietuvos Respub-

likos Vyriausybė patvirtino 2004 m. (Nacionalinė gyventojų, 2004). Ši Nacionalinė gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategija apibrėžia Lietuvos nacionalinius prioritetus ir veiksmus, derinamus su tarptautiniu mastu patvirtintomis strategijomis. Apibendrinant galima teigi, kad dėl senėjimo atsiradusios, ir vis aktualesnės, problemos Lietuvos kontekste įtrauktos į socialinę politiką. Kitas klausimas – kiek imamasi kryptingų veiksmų sprendžiant su senėjimu susijusius klausimus ir skatinant kartų solidarumą.

Remiantis *TEVAMO* projekto duomenimis, aptartais politiniais tarpgeneracinio solidarumo stiprinimo srities dokumentais, išskirtinos tokios rekomenduojamos veiksmų kryptys: tarpgeneracinių ryšių stiprinimas, kartų solidarumo skatinimas šeimos, bendruomenės ir valstybės lygmeniu; visų kartų žmonių ekonominio, socialinio ir kultūrinio dalyvavimo skatinimas; pagyvenusių, senų žmonių gerovės užtikrinimas (6 pav.).

6 pav. Tarpgeneracinio solidarumo stiprinimo politikos veiksmų kryptys



Kartų solidarumas: rekomendacijos

I. Kartų solidarumo skatinimas šeimos, bendruomenės ir valstybės lygmeniu

1. Sudaryti galimybes asmenims, teikiantiems priežiūrą šeimos nariams, derinti darbinius ir šeiminius įsipareigojimus (lankstesni darbo grafikai, galimybė gauti atostogas, kai reikalinga intensyvesnė priežiūra, ir pan.). Kadangi neformalios pagalbos tinklai šeimoje mažina globos institucijų poreikį, o kaip rodo tyrimas, senatvėje pirmiausia tikimasi sulaukti pagalbos iš savo šeimos narių, būtina šeimos lygmeniu skatinti kartų solidarumą ir sudaryti tam sąlygas.
2. Siekiant stiprinti tarpgeneracinį solidarumą skatinti bendruomenės aktyvumą. Trūkstantį paramą šeimos lygmeniu iš dalies gali kompensuoti vietinės bendruomenės.
3. Skatinti nevyriausybinių organizacijų, dirbančių kartų solidarumo srityje, veiklą; plėtoti tarpgeneracines programas ir projektus. Į juos įtraukti visų kartų atstovus. Įgyvendinant tarpgeneracinį solidarumą skatinančias programas įtraukti į bendrą veiklą vyresniosios kartos atstovų, kad būtų galima apsikeisti patirtimi, žiniomis ir įgūdžiais, mažėtų pagyvenusių ir senų žmonių socialinės izoliacijos pojūtis.
4. Sudaryti galimybes šeimoms, kuriose užsitęsiosios konfliktinės situacijos, įtampa ar sunkiai išsprendžiamos problemos, gauti psichologines ar kitokio pobūdžio konsultacijas, nes, kaip rodo tyrimas, šeimos nestabilumas turi tarpgeneracines pasekmes.
5. Sudaryti sąlygas plėtoti švietimą vaikų auklėjimo, bendravimo su visų kartų atstovais temomis. Šiltesnius, harmoningesnius santykius padėtų kurti psichologijos žinios.
6. Įvairiomis programomis formuoti palankesnę tarpgeneracinio solidarumo normatyvinių nuostatų klimata: pripažįstant vyresniosios kartos patirties svarbą skatinti pozityvesnę požiūrį į pagyvenusius ir senus žmones; dalyvaujant bet kokio pobūdžio tarpgeneraciniuose mainuose siekti lyčių lygybės.
7. Kadangi ne visi pagyvenę ir seni žmonės turi vaikų arba dėl didelio užimtumo, teritorinių atstumų, emigracijos ir kitų priežasčių vaikų galimybes pasirūpinti tėvais yra menkos, būtina ir kitų socialinės paramos pagyvenusiems ir seniems žmonėms šaltinių plėtra:
 - a. atsižvelgiant į šeimų įvairovę, poreikius ir į kiekvienos situacijos specifiškumą tobulinti socialinių paslaugų sistemą, kuri teiktų kompleksiškas ir įvairias paslaugas;
 - b. sudaryti galimybes gauti priežiūros paslaugas namuose;
 - c. pagyvenusiems žmonėms steigti savarankiško gyvenimo institucijas;

- d. didinti paslaugų prieinamumą pagal vietovės, pajamų ir kitus vyresnio amžiaus žmonių skirtumus, gerinti socialinių paslaugų kokybę;
- e. sprendžiant globos ir slaugos problemas skatinti institucijų bendradarbiavimą.

II. Visų kartų ekonominio, socialinio ir kultūrinio dalyvavimo skatinimas

Visiems bet kokio amžiaus gyventojams būtina užtikrinti vienodas ekonominio, socialinio ir kultūrinio dalyvavimo galimybes. Siūlytinos priemonės:

1. Kurti bendrą žmogiškųjų išteklių valdymo strategiją, kurioje būtų atsižvelgiama į būtinybę išlaikyti darbo rinkoje vyresnio amžiaus specialistus, kvalifikuotus darbuotojus.
2. Kurti geros praktikos aplinką, vyresnio amžiaus žmonėms teikiančią galimybių įsidarbinti, mokytis ir tobulintis, naudotis lanksčiomis užimtumo formomis; vykdyti programas, keičiančias požiūrį į vyresnio amžiaus darbuotojus, ir skatinti pačių pagyvenusių ir senų žmonių motyvaciją išlikti darbo rinkoje.
3. Skatinti pagyvenusių žmonių nevyriausybinę organizacijų (NVO) veiklą ir savanorystę. Vyresnio amžiaus gyventojų NVO sudarytų palankesnes sąlygas plėtoti tęstinį mokymą, didintų šios gyventojų grupės socialinę, kultūrinę aktyvumą, teigiamai veiktų jų socialinę integraciją ir skatintų tarpusavio bendradarbiavimą.
4. Skatinti pagyvenusių ir senų žmonių galimybes naudotis kultūros produktais.

III. Pagyvenusių, senų žmonių gyvenimo gerovės užtikrinimas

Pagyvenusių ir senų žmonių gerovės skatinimas – daugiaplanis tikslas. Kai kurios iš priemonių, kurios padėtų užtikrinti gerovę:

1. Mažinti pagyvenusių žmonių skurdą ir socialinę atskirtį, siekti, kad joks individas neliktų be pragyvenimo šaltinio.
2. Plėsti būsto pasirinkimo galimybes, būstą, vietovių infrastruktūrą pritaikyti pagyvenusių ir senų žmonių poreikiams.
3. Nepakankamas pajamas gaunančius pagyvenusius žmones konsultuoti apie alternatyvius pajamų šaltinius.
4. Siekiant gerinti pagyvenusių žmonių gyvenimo kokybę skatinti šios srities tarpinstitucinį bendradarbiavimą.
5. Užtikrinti pagyvenusių ir senų žmonių prevencinę ir reabilitacinę sveikatos apsaugą.
6. Ieškoti priemonių, suteikiančių pagyvenusiems žmonėms galimybę aktyviai prisidėti priimant sprendimus, kurie tiesiogiai susiję su jų gerove.

4. VISUOMENĖS SVEIKATOS POLITIKA

Visuomenės sveikata: teorinis ir situacijos kontekstas

Teorinės priegigos

Vėlyvosios modernybės visuomenėse sveikatos politikos ir visuomenės sveikatos kaita buvo ir yra betarpiškai susijusi su sveikatos sampratos ir sveikos gyvensenos veiksnių įsisąmoninimu. Šiose visuomenėse sveikata suvokiama kaip visuomenės darnaus vystymo dalis, sąlygojama biomedicininiių, fizinės aplinkos, socialinių, psichologinių ir ekonominių veiksnių.

Kaip moderniose visuomenėse keitėsi sveikatos samprata?

1. *Medicinos eros pabaiga* – suvokta, kad išplėtotą ir naujausiomis technologijomis aprūpintą sveikatos priežiūros sistemą bei biomedicininiių mokslų pasiekimai teikia ribotų galimybių gerinti visuomenės sveikatą ir ilginti sveiko žmogaus gyvenimo trukmę. Biomedicinos mokslai gali nustatyti priklausomybes tarp žalingų įpročių, mitybos, fizinio aktyvumo, iš vienos pusės, ir organizmo pokyčių, iš kitos, bet medicina ir sveikatos priežiūros sistema negali motyvuoti žmonių gyventi sveikai.
2. *Postmedicininė era* (prasideda nuo XX a. septinto dešimtmečio) – pabrėžiama sveikos gyvensenos ir sveikos elgsenos išteklių reikšmė, o gerovės valstybė rūpinasi jų plėtra visuomenėje.
3. Visuomenės sveikata – visuomenės *damios plėtros (sustainable development)* dalis, todėl į visuomenės sveikatą reikia žvelgti kaip į sudėtingą skirtingų, bet lygiaverčių veiksnių kompleksą. Kitai tariant, suvokta, kad visuomenės sveikata yra sudėtingas biologinių, fizinės aplinkos, socialinių, psichologinių ir ekonominių veiksnių tarpusavio priklausomybės kompleksas.

Kas lemia sveiką gyvenseną ir sveiką elgseną?

1. Kaip rodo užsienio šalių tyrimai, individus rinktis sveiką gyvenseną ir sveiką elgseną, o valstybė – imtis žalingų įpročių prevencijos skatina pakankami materialiniai ištekliai.
2. Individų motyvaciją rinktis sveiką gyvenseną grindžia kultūra (tikėjimai, vertybės, įpročiai ir nuostatos, supratimai). Panašaus socioekonominio išsivystymo, bet skirtingos kultūros tautų skirtinga vidutinė gyvenimo trukmė.
3. Svarbus kultūros ir materialinės gerovės sąryšis, nes, kaip rodo tyrimai, materialinę gerovę dar tik kuriančios visuomenės atstovai linkę rinktis ne sveiką gyvenseną, o alinančią darbą, taupumą ir materialinį saugumą (Inglehart, 2005). Šiam tipui priklausytų ir Lietuva.
4. Ypač svarbi individo sveikatos ir ilgesnės gyvenimo trukmės sąlyga yra geri žmonių tarpusavio santykiai, nes nuo jų pobūdžio priklauso patiriamas streso intensyvumas.
5. Net ir išsivysčiusiose visuomenėse išlieka sveikatos nelygybė. Ją lemia pajamų, profesijos, gyvenamosios vietos, išsilavinimo ir kiti socioekonominiai veiksniai.

Dabarties Lietuvos visuomenė ir jos sveikata yra tokios būklės, kai kartu turi būti plėtojami *visoms* moderniosios ir vėlyvosios modernybės visuomenės sveikatos raidos pakopoms būdingi sveikatinimo veiksniai:

Esama padėtis

- ✓ tobulinama sveikatos priežiūros sistema,
- ✓ gerinama materialinių gyvenimo sąlygų ir sanitarijos būklė,
- ✓ plėtojama sveika mityba ir fizinis aktyvumas bei žalingų įpročių prevencija,
- ✓ plėtojami harmoningi tarpusavio socialiniai santykiai (7 pav.).

7 pav. Visuomenės sveikatą lemiantys veiksniai



Lietuvos visuomenė neturi galimybės pamažu ir laipsniškai artėti prie vėlyvosios modernybės visuomenės, įgyvendinančios sveikatos veiksmų kompleksą. Kita vertus, Lietuvos situacija jau yra tokia, kad visuomenės sveikatos politiką formuojantys veikėjai jau susipažinę su šiuo veiksmų kompleksu. Kiek ir kaip tokį kompleksą reikėtų įgyvendinti? Nėra paprasta atsakyti, kiek įvairios skirtingų intelektinių ir materialinių išteklių socialinės grupės gali sėkmingai įsijungti į sveikatinimo procesą ir tapti aktyviais šio proceso dalyviais. Juk vėlyvosios modernybės visuomenės sveikata grindžiama *sveikatos saugojimu, o ne sergančiųjų gydymu*. Vadinasi, nepakanka, kad būtų gerai sutvarkyta sveikatos priežiūros sistema ar fizinės aplinkos sąlygos, nepakanka, kad asmenys masiškai preventiškai kreiptųsi į pirminės sveikatos priežiūros įstaigas, – dar sveiki individai turi rūpintis sveika elgsena ir gyvensena. Viena iš svarbiausių vėlyvosios modernybės visuomenės sveikatos sąlygų – geri artimų žmonių santykiai.

Visuomenės sveikata: TEVAMO tyrimo rezultatai

1. Palyginti aukštas bendrasis Lietuvos gyventojų mirtingumo lygis sietinas tiek su sveikatos problemų (ypač ilgalaikių ir lėtinių ligų) paplitimu tarp jaunų darbingo amžiaus žmonių, tiek ir su reikšmingais sociodemografiniais gyventojų sveikatos rodiklių skirtumais (Leonavičius, Jasilionis, 2009).
2. Ilgalaikių ar lėtinių ligų ir blogos subjektyviosios sveikatos paplitimo mastai rodo, kad daugelis gyventojų pensinio amžiaus ribą „pasitinka“ blogos sveikatos, ligoti ar turintys funkcinių sutrikimų. Itin maži vidutinės tikėtinos gyvenimo trukmės turint funkcinių sutrikimų rodikliai rodo, kad dažna ligos pasekmė – funkciniai sutrikimai – labai riboja ir bendrojo išgyvenamumo tikimybę (Leonavičius, Jasilionis, 2009: 391–393). Šie rezultatai taip pat atskleidžia nemažus sveikatos priežiūros ir socialinės paramos sistemų trūkumus.
3. Nustatyti labai dideli santykiniai blogos subjektyviosios sveikatos, lėtinių ligų ir funkcinių sutrikimų rizikos skirtumai pagal išsilavinimą ir socioekonominės namų ūkių charakteristikas. Tyrimo rezultatai parodė, kad atitinkami skirtumai pagal santuokinį statusą ir gyvenamąją vietą yra mažiau reikšmingi, o pagal tautybę – statistiškai nepatikimi (išskyrus funkcinių sutrikimų rizikos skirtumą tarp lenkų ir lietuvių vyrų) (Leonavičius, Jasilionis, 2009: 393–400).
4. Lietuvoje didžiausios blogos sveikatos rizikos gyventojų grupės panašios kaip ir kitose šalyse: žemesnio nei vidurinio išsilavinimo, niekada nesituokusių, išsiskyrusių ir našlių gyventojų grupės pasižymi didesne blogos subjektyviosios sveikatos, ilgalaikės arba lėtinės ligos ir funkcinių sutrikimų rizika (Leonavičius, Jasilionis, 2009: 393–400).
5. Nustatyta, kad kaimo gyventojų blogos subjektyviosios sveikatos ir funkcinių sutrikimų rizika didesnė nei miesto gyventojų, tačiau pagal ilgalaikės ar lėtinės ligos rizikos rodiklius nustatyta atvirkštinė priklausomybė (Leonavičius, Jasilionis, 2009: 397).
6. Blogos sveikatos savijautos riziką sumažina asmens autonomiškumas ir jo socialinis kapitalas.
7. Asmenys, kurie turi daugiau ir įvairių socialinio kapitalo elementų (asmens autonomiškumas, artimi socialiniai santykiai, psichologinės paramos galimybės ir dalyvavimas įvairiose socialinėse tinklaveikose, pasitikėjimas kitais žmonėmis), mažiau rizikuoja bloga sveikata (Leonavičius, Jasilionis, 2009).
8. Visos kartos geriau vertina savo sveikatą, jei palaiko daugiau socialinių santykių arba priklauso įvairesnėms socialinėms tinklaveikoms (Leonavičius, Jasilionis, 2009: 403–404).
9. Didesnis pasitikėjimas kitais žmonėmis ir didesnė socialinė tinklaveika mažina blogos sveikatos savijautos riziką. Pasitikėjimas kitais žmonėmis

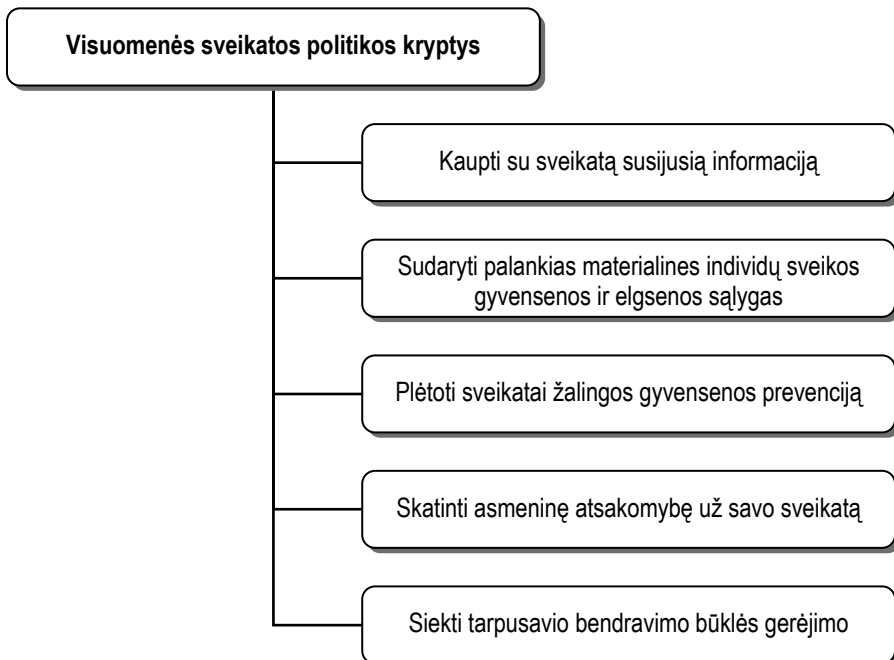
ypač svarbus moterų sveikatos savijautai (daug reikšmingesnis nei vyrams) (Leonavičius, Jasilionis, 2009: 405–406).

10. Duomenys patvirtina prielaidą, kad įprasti geresni vyrų savo sveikatos vertinimo rodikliai gali būti susiję su stipriu vyriškumo įvaizdžiu, verčiančiu vyrus savo sveikatą vertinti geriau nei iš tikrųjų yra. Tyrimo duomenys rodo, kad vertinant sveikatos savijautą vyrams svarbesnis yra jų vaidmuo ir įvaizdis, o moterims – socialinė tinklaveika ir pasitikėjimas kitais žmonėmis (Leonavičius, Jasilionis, 2009).

Visuomenės sveikata: rekomendacijos

Pastaraisiais metais Lietuvos visuomenės sveikatos politikos dokumentuose greta sveikatos priežiūros sistemos plėtros vis labiau akcentuojami ekstramedicininiai visuomenės sveikatos veiksniai ir aktyvus visuomenės dalyvavimas sveikatinimo procese. Priimta išties nemažai dokumentų, reglamentuojančių sveikos mitybos skatinimą, sveikos aplinkos saugojimą, alkoholio vartojimą, rūkymą bei kitų žalingų įpročių mažinimo priemonių vykdymą. Tyrimo rezultatai leidžia papildyti visuomenės sveikatos gerinimo įvairių krypčių veiksmus naujomis idėjomis. Siūlymai teikiami pagal *penkis* kryptis (8 pav.).

8 pav. Visuomenės sveikatos politikos plėtros kryptys



I. Rinkti kompleksinę su sveikata susijusią informaciją

1. Įgyvendinti ir nuosekliai vykdyti visuomenės sveikatos ir jos socioekonominėms ir sociopsichologinėms veiksnėms stebėseną
2. Į šalies socioekonominės raidos vertinimo rodiklių sistemą įtraukti visuomenės sveikatos ir jos sveikatos veiksnėms kintamuosius.

II. Užtikrinti darnią socioekonominę raidą ir sudaryti palankias materialines individų sveikos gyvensenos ir elgsenos sąlygas

1. Mažinti visuomenės socioekonominę stratifikaciją ir sudaryti daugumai gyventojų palankias materialines sąlygas rinktis sveikos gyvensenos ir elgsenos prioritetus.
2. Įstatymiškai reguliuojant ir reglamentuojant sveikos gyvensenos plėtrą sudaryti palankias ekonomines sąlygas sveikos gyvensenos paslaugų teikėjams, taip pat palankias sveikatai naudingų produktų gamybos ir vartojimo sąlygas, užtikrinti, kad sveikas maistas būtų prieinamas daugumai gyventojų.
3. Kelti visuomenės švietimo lygį ir užtikrinti vienodą švietimo paslaugų (kartu ir aukštojo išsilavinimo) prieinamumą visoms socialinėms grupėms kaip vieną iš svarbiausių sveikos gyvensenos galimybes diferencijuojančių veiksnėms. Kartu plėsti kritinį visuomenės požiūrį į vartojimą.

III. Politinėms, socialinėms ir ekonominėms priemonėms plėtoti sveikatai žalingos gyvensenos prevenciją

1. Ekonominėms priemonėms apriboti galimybes įsigyti sveikatai žalingų produktų, griežčiau ir efektyviau kovoti su nelegalaus alkoholio ir rūkalų kontrabanda bei gamyba, užtikrinti, kad būtų laikomasi egzistuojančių alkoholio ir rūkalų įsigijimą ribojančių įstatymų, daugiausia dėmesio skiriant alkoholio ir rūkalų prieinamumo nepilnamečiams problemoms.
2. Aktyviau kovoti su narkomanijos plitimu, panaudoti kitų šalių patirtį ir vykdyti specialias priemones siekiant sustabdyti narkotikų platinimą mokyklų ir kitų jaunimo institucijų prieigose, rengti narkomanijos prevencijos mokyklose programas, plėsti narkomanų ilgalaikę socialinę ir medicininę reabilitaciją, aktyviau dalyvauti įgyvendinant Europos Sąjungos tarptautines narkomanijos prevencijos programas, remti visuomenės (NVO) iniciatyvas, įtraukti mokslininkų ir kitų socialinių partnerių grupes.

IV. Skatinti ir propaguoti asmeninės atsakomybės už savo sveikatą nuostatas, formuoti ir remti gyventojų sveikos gyvensenos motyvaciją

1. Remti švietimo institucijų, žiniasklaidos ir sveikatos priežiūros sistemos atstovų sveikos gyvensenos populiarinimo kampanijas, padedančias asmenims įsisąmoninti, kad šiuolaikiniame epidemiologinės raidos etape

- įveikti dominuojančių ligų (ir mirties priežasčių) vien medicininių priemonių nepakanka.
2. Plėsti visuomenės sveikos gyvensenos ir elgsenos motyvaciją, su sveikata susijusį sąmoningumą, ypač daug dėmesio skirti vaikų, paauglių ir jaunimo sveikos gyvensenos ir atsakomybės už savo sveikatą ugdymo programoms.
 3. Nuosekliai ir aktyviai skleisti informaciją apie sveikos aplinkos reikšmę sveikatai, skatinti ir plėsti visuomenės iniciatyvas, remti veiksnius, didinančius visuomenės savaveiksmiškumą, nuolat informuoti visuomenę, NVO ir politikus apie aplinkos poveikį sveikatai ir rizikos veiksnius.
 4. Formuoti sveikos mitybos ir fizinio aktyvumo kompleksinio vystymo politiką, užtikrinti, kad visiems gyventojams būtų sudaromos sąlygos fizinio aktyvumo poreikiui patenkinti.
 5. Ugdyti socialinės ir sveikatos rizikos grupių gebėjimą prisitaikyti prie aplinkos, mokyti šiuos asmenis savarankiškai įveikti visuomenės sveikatos problemas.

V. Siekti, kad visų socialinių lygmenų sistemose bei neformalios individų sąveikos aplinkoje gerėtų tarpusavio bendravimo būklė, tiesiogiai daranti įtaką stresui

1. Sutelkus medikų, sociologų, antropologų ir psichologų pajėgas atlikti išsamią Lietuvos gyventojų tradicinių sveikos elgsenos ir gyvensenos kultūrinių nuostatų bei elgsenos analizę, identifikuoti savos visuomenės gerosios patirties pavyzdžius.
2. Atlikti išsamią dabarties Lietuvos visuomenės socialinių santykių ir vaidmenų transformacijos bei jos poveikio asmens tapatybės kaitai psichologinę ir sociologinę analizę, galinčią atskleisti svarbiausius ir labiausiai paplitusius veiksnius, sukeliančius stresą palaikant tarpusavio santykius.
3. Formuoti sveikos gyvensenos ir elgsenos diskursą, ypač socialinėse grupėse, turinčiose pakankamai intelektualinių ir materialinių išteklių. Įtraukti į sveikos gyvensenos diskursą labiau prestižines visuomenės grupes, kurios turėtų tapti sektiniais sveikos elgsenos ir gyvensenos etalonais.
4. Labiau akcentuoti su valstybės dalyvavimu nesusijusių sveikatos politikos priemonių poveikį, plačiau remti visas sveikos gyvensenos NVO, kurias mažiau riboja įvairios administracinės kliūtys ir kurios efektyviau gali pasiekti sveikos elgsenos ir gyvensenos tinklaveikas.

5. GRĮŽTAMOSIOS MIGRACIJOS POLITIKA

Grįžtamoji migracija: esama padėtis

Tyrimo aplinka

Grįžtamosios migracijos politikos ir praktikos tyrimas buvo sudedamoji *TEVAMO* projekto dalis. Tyrimas atliktas 2008 m., iki prasidedant ekonominei krizei. Todėl tyrime daugiau dėmesio skirta laikotarpiui, kai grįžtamoji migracija buvo laikoma viena iš trūkstamos darbo jėgos kompensavimo priemonių. Šiuo metu (2009 m.) situacija yra pakitusi: auga nedarbas, kyla nauja emigracijos banga, tad grįžtamosios migracijos problemos ly ir neaktualios, o sprendimai atidėtini ateičiai. Tačiau grįžtamosios migracijos klausimai ir problemos neturėtų dingti iš politinės darbotvarkės.

Pirma, ekonominis nuosmukis tik keičia grįžtančiųjų motyvaciją ir priežastis, bet nepaneigia paties grįžimo proceso.

Antra, tikėtina, kad atsigaunant ekonomikai ir vėl (gal net labiau) susidursime su darbo jėgos trūkumu ir poreikiu susigrąžinti emigravusius tautiečius.

Trečia, grįžtamoji migracija neturėtų būti vertinama vien ekonominiu požiūriu – tai platesnių procesų ir politikos sudedamoji. Emigracija ir reemigracija iš esmės keičia šeimos struktūrą, organizaciją, santykius tarp šeimos narių, sutuoktinių ir tarp tėvų ir vaikų, o tautos lygmeniu tampa iššūkiu nacionaliniam tapatumui ir jo išsaugojimui. Todėl intensyvios emigracijos ir grįžtamosios migracijos tendencijos, pasekmės ir politika jų atžvilgiu turi būti gyventojų (demografinės) bei šeimos politikos sudedamoji dalis.

Migracijos srautai

Kaip ir daugelyje Vidurio ir Rytų Europos šalių, Lietuvos politinė, socialinė ir ekonominė raida padarė esminį poveikį tarptautinės migracijos procesui. Per pastaruosius 18 nepriklausomybės metų (1990–2008 m.) iš Lietuvos emigravo arti pusės milijono žmonių (apie 20 proc. darbingo amžiaus gyventojų), o priešpriešiniai srautai išlieka daug menkesni.

Migruojančiųjų struktūros

Ypač didelį susirūpinimą kelia tai, kad dėl migracijos Lietuva pirmiausia praranda jaunimą (apie pusė emigracijos srauto sudaro jaunimas iki 30 metų), todėl ateityje tai atsilies tiek kitų demografinių procesų eigai (santuokoms, gimstamumui, šeimos struktūrai ir organizacijai, šeiminiams santykiams), tiek darbo ištekliams, kuriuos gali tekti importuoti iš trečiųjų šalių.

Jau kurį laiką vyksta vadinamasis protų nutekėjimas, t. y. aukštos kvalifikacijos darbo jėgos praradimas, ir dėl to mažėjantis šalies ekonominis/ inovacinis/ konkurencinis potencialas.

Vienas labiausiai nerimą keliančių aspektų – iki šiol didelis emigracijos potencialas. Kaip parodydė 2008 m. atlikta Lietuvos gyventojų viešosios nuomonės apklausa, net ketvirtadalis suaugusių Lietuvos gyventojų norėtų išvykti dirbti į užsienį ilgesniam nei 6 mėnesių laikotarpiui. Tarp jauno amžiaus žmonių tokių net 44 procentai. Tad tikėtis emigracijos mastų mažėjimo netolimoje ateityje – nerealu. Imigracijos srautai, nors ir turėjo augimo tendenciją (iki ekonominės krizės), yra kur kas mažesni ir negali kompensuoti emigracijos praradimų.

Migracijos potencialas

Dėl deformuotos/ specifinės išvykstančiųjų Lietuvos gyventojų sudėties vyksta ir struktūriniai Lietuvos gyventojų ir darbo jėgos pokyčiai – ne tik mažėja bendras gyventojų skaičius, bet ir blogėja demografiniai rodikliai, visuomenė sensta, didėja šeimų nestabilumas, formuojasi specifinė transnacionalinė šeima.

Problemos

Atsižvelgiant į jauną migruojančiųjų amžiaus struktūrą šiuo metu beveik nieko nedaroma, kad laikinos jaunimo išvykos į užsienį mokslo, turizmo ar darbo tikslais nevirstų *de facto* emigracija, neaišku, ir kaip skatinti grįžtamąją migraciją.

Nors protų nutekėjimas kelia didelį susirūpinimą, realių veiksmų bandant susigrąžinti protus ar bent juos panaudoti/ įtraukti sprendžiant svarbias Lietuvai problemas, beveik nėra. Bandymai palaikyti ryšius su išvykusiais mokslininkais virtualiojoje erdvėje ar pavienės mokslo stipendijos sugrįžusiems mokslininkams turi daugiau simbolinę nei realią praktinę naudą.

Migracijos atnešė neigiamų pasekmių ekonomikai. Dėl emigracijos Lietuva, atiduodama savo darbo jėga, pati tampa traukos zona trečiųjų šalių darbo migrantams. Vien oficialiais Lietuvos darbo biržos duomenimis, nuo 2001 iki 2008 m. užsieniečių įdarbinimas Lietuvoje išaugo daugiau kaip 10 kartų, esant darbo jėgos poreikiui kuriasi įvairios neformalios ir nelegalios darbo jėgos atsivežimo iš trečiųjų šalių schemas, ir pasekmes (dėl skirtingo kultūrinio, religinio konteksto ir galimos grandininės migracijos ateityje) sunku net prognozuoti.

Aišku, kad be aktyvios reemigracijos skatinimo politikos grįžimo suaktyvinti nepavyks, tačiau ką ir kaip reikia daryti, vis dar neaišku. Papildomų problemų gali sukelti prasidėjusi ekonominė krizė, dar labiau aktyvindama emigracijos procesus.

Grįžtamoji migracija: politikos plėtros kontekstas

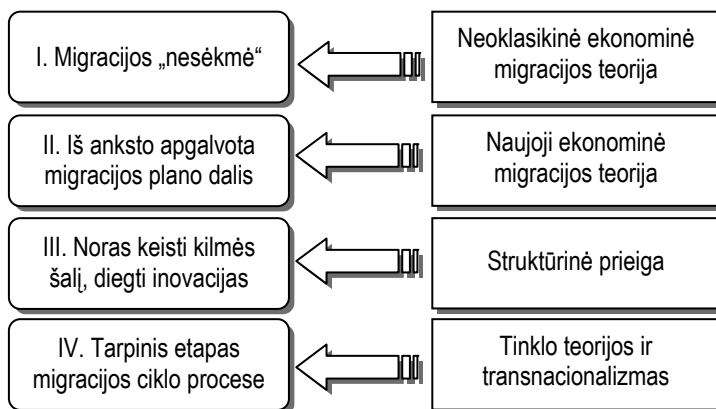
Teorinės priegios

Vieno grįžtamosios migracijos apibrėžimo nėra, o įvairovė tiesiogiai susijusi ir su grįžtamosios migracijos politikos tikslų ir priemonių įvairove (9 pav.).

Todėl formuojant grįžtamosios migracijos politiką būtina atsižvelgti į socialinį ekonominį kontekstą, kuriame vyksta emigracija, ir į dominuojančius/ galinčius dominuoti grįžtamosios migracijos tipus. Vienų tipų migraciją lengviau paveikti, kitų skatinimo politika beveik neveikia.

Apžvelgus Lietuvos situaciją visų pirma galima teigti, kad ikikriziniu laikotarpiu Lietuvai nebuvo būdinga etapinė migracija (IV tipas, žr. 9 pav.) ir grįžimo tikimybė priklausė nuo migracijos veiksnių dviejose šalyse – kilmės (Lietuvoje) ir tikslo šalyje. Ekonominė krizė koreguoja migracijos trajektorijas, vis labiau ima reikštis *etapinė migracija*, kai migruojama per kelias šalis, tad ir *grįžimo procesas tampa sudėtingesnis, jį paveikti vis sudėtingiau*.

9 pav. Grįžtamosios migracijos tipai ir teorinės priegios



Kitas sunkiai veikiamas emigracijos tipas – iš anksto *planuota nuolatine emigracija ir sugrįžimas* (II tipas, žr. 9 pav.). Tai dažniausiai šeimos susijungimo tikslo ar kitų asmeninių priežasčių nulemta emigracija. Tokią migraciją mažai veikia išorės veiksniai, o kartu ir įvairios migracijos politikos iniciatyvos. Taip pat būtina atkreipti dėmesį į tai, kad dėl įvairių priežasčių (klaidinga informacija, pakitusios socialinės ekonominės sąlygos kilmės ar tikslo šalyje ir kt.) migracijos planas nesuveikia, kaip tikėtasi, ir grįžimas atidedamas. Būtent tai dabar ir vyksta lietuvių emigracinėse bendruomenėse: ketinusieji grįžti į Lietuvą atideda savo sprendimą ateičiai.

Taigi šio tipo migrantų grįžimo skatinimas dabar neduos norimo efekto, nes planas dar neįgyvendintas. Esant tokiai situacijai svarbu, kad nenutrūktų ryšys su emigrantais ir kad grįžimo atidėjimas dėl nutrūkusių kontaktų netaptų *de facto* emigracija. Kartu siekiant efektyvios grįžtamosios migracijos politikos, būtų tikslinga daugiau dėmesio skirti vadinamiesiems atsitikiniams sugrįžimams, kurie Lietuvai yra ypač būdingi. Būtent į šią migrantų grupę galėtų būti kreipiamos grįžtamosios migracijos (skatinimo) politikos priemonės (nenutraukti socialiniai ryšiai – palanki dirva informuoti apie reemigracijos galimybes).

Siekiant kurti grįžimo skatinimo politiką ir ypač kuo efektyviau panaudoti jos priemones, būtų svarbu ypač atsižvelgti į vadinamąjį *inovacinį sugrįžimą* (III tipas, žr. 9 pav.), kai grįžtama turint tikslą maksimaliai panaudoti sukauptus materialinius ir nematerialinius išteklius. Šis grįžtamosios migracijos tipas ypač svarbus siekiant identifikuoti naujas socialines ekonomines nišas, rasti naujų iniciatyvų ir inovacijų. *Būtent į tokios grįžtamosios migracijos skatinimą formuojant grįžtamosios migracijos politikos priemones galėtų būti nukreiptas pagrindinis dėmesys*. Ypač svarbu, kad tokių migrantų grįžimo skatinimas yra aktualus ne tik ir ne tiek ekonominio klestėjimo metais, bet ir krizės sąlygomis.

Kartu būtina atkreipti dėmesį dar į vieno tipo grįžtamąją migraciją – *virtualųjį sugrįžimą*, kai migrantas dalyvauja kilmės šalies socialiniame, ekonominiame, kultūriniame ir kt. gyvenime, fiziškai būdamas užsienyje. Nors gyventojų skaičiaus pokyčiams toks „sugrįžimas“ įtakos neturi, ekonominė ir socialinė nauda gali būti ypač didelė. Be to, tai gali būti ir tarpinė grandis prieš *de facto* sugrįžimą.

Priešingai imigracijos politikai, kuri pastaraisiais dešimtmečiais ypač sparčiai buvo plėtojama ir modifikuojama, grįžtamosios migracijos politikai skiriama gerokai mažiau dėmesio, taigi ir programų įvairovė nedidelė, sėkmingų pavyzdžių – vienetai. Apžvelgiant politikos priemones, kurios vykdomos grįžtamosios migracijos skatinimo srityje, pirmiausia būtina nubrėžti takoskyrą tarp priemonių, kurias vykdo tikslo šalys (dažniausiai suinteresuotos išsiųsti „nereikalingus“ migrantus), ir priemonių, kurias inicijuoja ir vykdo kilmės šalys, skatindamos susigrąžinti savo piliečius.

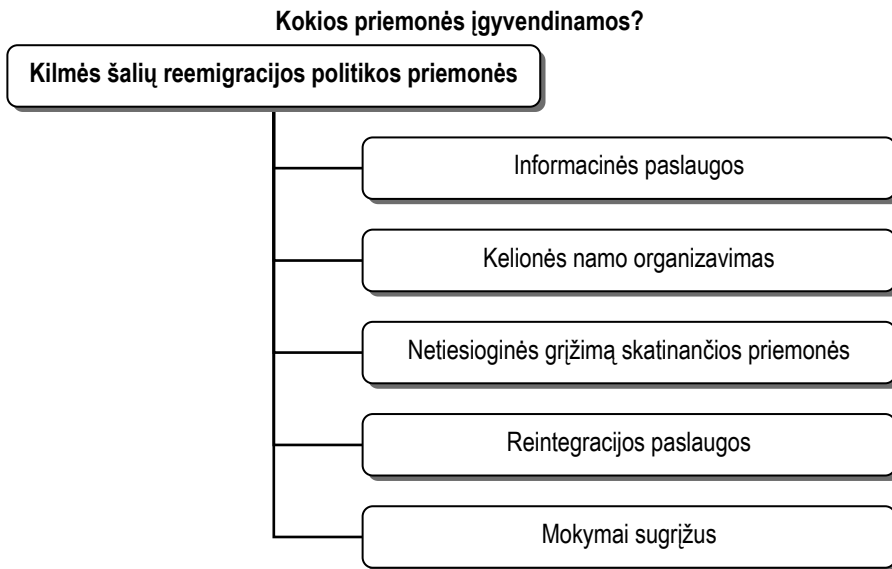
Tarptautinis kontekstas

Kilmės šalių politika, skatinanti migrantų grįžimą, dažniausiai nukreipta tik į savo piliečius ir apima tokias priemones kaip antai:

- ✓ Informacinės kampanijos, informaciniai centrai, portalai, informaciniai renginiai šalyje ir užsienio bendruomenėse, kt. (informuojant apie pasikeitusias gyvenimo ir darbo sąlygas kilmės šalyje, pateikiant naudingos informacijos ir kontaktų, kurių migrantams prireiktų sugrįžus).

- ✓ Kelionės namo organizavimas, finansinė ir praktinė parama, tarp jų ir, pvz., psichologinės, teisinės konsultacijos prieš išvykstant.
- ✓ Netiesioginis grįžimo skatinimas. Dažniausiai taikomos priemonės būtų mokesčių lengvatos, skatinančios užsienyje uždirbtų pinigų investavimą kilmės šalyse, lengvatinės grįžimo ir įsikūrimo paskolos, laikino būsto suteikimas ar apgyvendinimas laikinuose centruose (jei grįžimas būtų masinis) ir kt.
- ✓ Reintegracija. Tradicinis reintegracijos paketas apima tokias priemones kaip pagalba ieškant būsto, nemokamas sveikatos patikrinimas/ draudimas, pagalba įsidarbinant/ persikvalifikuojant, parama sprendžiant socialinės apsaugos problemas.
- ✓ Mokymai sugrįžus (gali būti ir prieš išvykstant iš tikslo šalių): kalbos, profesiniai, persikvalifikavimo. Kaip sudedamoji šių priemonių dalis neretai numatomos ir specialios mokymo programos grįžtantiems vaikams (10 pav.).

10 pav. Grįžtamosios migracijos politikos kryptys



Pastaraisiais metais, išaugus emigracijos mastams, vis daugiau kilmės šalių vyriausybės imasi vienokių ar kitokių priemonių, bandydamos susigrąžinti išvykusiuosius, ypač aukštos kvalifikacijos specialistus ir jaunimą. Tokios politikos laikosi nemažai Azijos, Pietų Amerikos, Afrikos šalių, pastaraisiais metais vis daugiau dėmesio grįžtamajai migracijai skiria ir Europos, ypač Rytų ir Vidurio, šalys.

Rytų ir Vidurio Europos šalyse grįžtamosios migracijos skatinimo ar pagalbos grįžusiems srityje vykdomos priemonės yra gana identiškos – specialios informacijos teikimas migrantams (internetas, telefonas, spausdinta medžiaga), jų konsultavimas, informacinių mugių rengimas užsienio šalyse ir kt. Tačiau dauguma šalių sutinka, kad numatytos priemonės skatinant grįžtamąją migraciją yra kiek pavėluotos ir nebeatlieka tos funkcijos, kuriai buvo skirtos – išvykusiai darbo jėgai pritraukti. Dabar, prasidėjus ekonominei krizei, šios priemonės daugiau atlieka socialinę funkciją – tai pagalba nesėkme patyrusiems migrantams, neišsikūrusiems svečioje šalyje, ar migrantams, dėl krizės prarandantiems darbus užsienyje ir priverstiems išvykti. Panaši situacija klostosi ir Lietuvoje.

Nors masinė emigracija trunka jau beveik du dešimtmečius, sukeldama daug neigiamų socialinių, ekonominių, demografinių pasekmių, iki pastarojo meto apie grįžtamosios migracijos skatinimą beveik nebuvo kalbama. Ir tik prieš dvejus–trejus metus, pradėjus masiškai trūkti darbo jėgos daugelyje ekonomikos sektorių ir spaudžiant darbdavių atstovams, buvo pradėtos įgyvendinti priemonės, skirtos grįžtamajai migracijai skatinti:

Nacionalinis lygmuo

1. 2007 m. balandį Lietuvos Respublikos Vyriausybė patvirtino *Ekonominės migracijos strategiją*, kurios vienas pagrindinių tikslų – skatinti ekonominių emigrantų grįžimą (Ekonominės, 2007).
2. 2008 m. parengtos Lietuvos imigracijos politikos gairės. Jose nurodoma, kad „...prioritetas turi būti teikiamas (...) paskatoms ekonominei emigracijai mažinti, emigravusių Lietuvos Respublikos piliečių grįžimui skatinti...“
3. Vykdomos (gana formaliai) įvairios kitos (šakinės) programos ar specializuotos priemonės įvairiose srityse: švietimo (pagalba, susijusi su moksleivių grįžimu į mokyklas); mokslo (plėtojami tyrimai); informacijos sklaidos/ konsultacijų; darbo rinkos (darbuotojų pritraukimas iš užsienio); žemės ūkio (jaunų ūkininkų, grįžtančių iš užsienio, rėmimas); verslo (skatinimas investuoti į Lietuvos ūkį); psichologinės pagalbos ir kt.

Nors čia išvardytas nemažas įvairių sričių programų/ priemonių spektras, realus jų realizavimas dažnai būna fragmentiškas, trumpalaikis, formalus. Beje, kaip matysime iš toliau pateiktų tyrimo rezultatų, dalį šių priemonių emigrantai ir Lietuvos gyventojai vertina kaip labai reikalingas, o kitų arba nežino, arba jų efektyvumu abejoja.

Grižtamoji migracija: TEVAMO projekto rezultatai

Tyrimo apribojimai

Kaip minėta, *Grižtamosios migracijos tyrimas* buvo sudedamoji TEVAMO projekto dalis, tiesa, dėl finansavimo sumažinimo susiaurinta. Atliktas tik bandomasis tyrimas. Siekiant parengti ir įtvirtinti naują tyrimo metodiką buvo bandomi ir derinami įvairūs metodai. Ne visi rezultatai pakankamai reprezentatyvūs. Pvz., užsienio lietuvių internetinė apklausa negali tiksliai atspindėti visų emigrantų nuomonės ne tik dėl nedidelės imties, bet ir todėl, kad buvo apklausiami labiausiai į lietuvių orientuoti emigracijos atstovai – lietuvių bendruomenių pirmininkai ir aktyvūs bendruomenių atstovai. Lietuvos Respublikos Vyriausybės priemonių, skatinančių reemigraciją, apžvalga buvo daroma remiantis valstybinių institucijų ataskaitomis ar kita informacine medžiaga, bet nebuvo verifikuojamas praktinis tų priemonių įgyvendinimas. Be to, tyrimas buvo atliekamas iki prasidedant ekonominei krizei, todėl pasikeitusio konteksto įtaka grįžtamajai migracijai tyrimo išvadose nėra adekvačiai įvertinta.

Tyrimo išvados

1. Beveik 20 metų trunkanti masinė emigracija iš Lietuvos ir jos sukeliama neigiamas demografinės, socialinės, ekonominės pasekmės verčia galvoti ne tik apie emigracijos mastų mažinimo priemones, bet ir apie grįžtamosios migracijos skatinimo programas. Tokioms programoms pagrįsti/ parengti reikalingi išsamūs moksliniai tyrimai, kitų šalių patirties analizė. Deja, tyrimų ar lyginamosios statistinės informacijos apie grįžtamąją migraciją tarptautiniu mastu yra labai nedaug, Lietuvoje tokie tyrimai iki šiol nebuvo atliekami.
2. Nepaisant tyrimų stokos, vis daugiau kilmės šalių vyriausybių imasi vienokių ar kitokių priemonių, bandydamos susigrąžinti išvykusiuosius, ypač aukštos kvalifikacijos specialistus ir jaunimą. Tokios politikos laikosi nemažai besivystančių šalių, pastaraisiais metais vis daugiau dėmesio grįžtamajai migracijai skiria ir Rytų bei Vidurio Europos šalys, taip pat ir Lietuva.
3. Prieš dvejus–trejus metus Lietuvoje pradėjus masiškai trūkti darbo jėgos ir daugeliui ekonomikos sektorių susidūrus su alternatyva – pasikviesti darbo jėgos iš trečių šalių ar bandyti susigrąžinti išvykusiuosius, – grįžtamajai migracijai buvo suteiktas aiškus prioritetas ir pradėtos kurti įvairios programos, skatinančios migrantų grąžinimą. Šis tyrimas iš dalies leido įvertinti kai kurių jau vykdomų priemonių efektyvumą ir gali būti panaudotas kuriant ateities programas.

4. Viešosios nuomonės apklausos duomenimis, du trečdaliai Lietuvos gyventojų mano, kad „dauguma emigrantų nori grįžti į Lietuvą“ (64 proc.) ir kad „dauguma emigrantų sugrįš į Lietuvą“ (52 proc.). Kiek mažiau optimistiškų vertinimų yra tarp užsienio lietuvių bendruomenių atstovų. Tačiau daugiau nei pusė jų mano, kad ateityje emigrantai „duos daug naudos kuriant teisingą ir turtingą Lietuvą“.
5. Užsienio lietuvių bendruomenių atstovų vertinimu, reemigracijos potencialas gal ir nėra labai didelis, tačiau norinčiųjų grįžti tikrai yra. Tarp respondentų tokių yra net daugiau nei pusė (54,5 proc.). Tačiau potencialo realizacija neretai priklauso nuo įvairių išorės veiksnių. Neretai susiduriama su problemomis, kurių patys emigrantai negali ar nežino kaip išspręsti.
6. Priežastys, kurios sulaiko norinčiuosius grįžti, yra labai įvairios – nuo „tradicinių“ – „šeima/ vaikai/ draugai“ (55 proc.), „Lietuvoje nerus darbo/ gerai apmokamo darbo“ (30 proc.), „svetur geresnės socialinės garantijos“ (24 proc.) iki gana asmeninių priežasčių, tokių kaip mokslinės aspiracijos ar Lietuvoje vyraujantis neigiamas požiūris į gėjus. Nemaža dalis emigrantų nurodo, kad jau nebėra kur grįžti, Lietuvoje jau prarasti socialiniai ryšiai.
7. Teigiamas ar neigiamas Lietuvos visuomenės požiūris į grįžtančiuosius svarbus tik maždaug kas penktam migrantui. Dauguma užsienio lietuvių mano, kad „kas tikrai nori grįžti, nekreipia į tai dėmesio“ (72 proc.). Beje, kaip parodė tyrimas, absoliuti dauguma Lietuvos gyventojų (91 proc.) į grįžtančiuosius žiūri tikrai palankiai, nors mato ir tam tikrų pavojų, jei prasidėtų masinė reemigracija.
8. Dažniausiai nurodomi pavojai susiję su galima masine reemigracija: didėjanti konkurencija (47 proc.), baimė dėl darbo vietų (22 proc.), socialinės sistemos išnaudojimas (20 proc.). Įvairios socialinės grupės pagrindinius grįžtamosios migracijos pavojus vertina skirtingai: didesnės konkurencijos dažniau bijo darbingo amžiaus žmonės; dėl to, kad emigrantai nemokėjo mokesčių, o dabar naudosis socialine parama, kiek dažniau priekaištuoja priešpensinio amžiaus žmonės; kainų kilimą dažniau mini žemesnio išsilavinimo, mažiau pajamų gaunantys gyventojai.
9. Nežiūrint įvairių baimių, dauguma Lietuvos gyventojų mano, kad grįžtamąją migraciją reikėtų aktyviai skatinti – „už“ pasisako beveik trys ketvirtadaliai (73,5 proc.) Lietuvos gyventojų. Dar didesnė Lietuvos gyventojų dalis pasisako už grįžimo skatinimą, jei iškiltų alternatyva rinktis – susigrąžinti išvykusius iš Lietuvos ar pasikviesti darbo jėgos iš kitų šalių (svetimšalių). Užsienio lietuviai kiek santūresni grįžimo skatinimo klausimu: kad reikia skatinti grįžimą, mano tik mažiau nei pusė (45,5 proc.) apklaustųjų.

10. Nors kas dešimtas Lietuvos gyventojas ir kas šeštas užsienio lietuvių bendruomenių atstovas mano, kad emigrantų grįžimu valstybė neturi iš viso rūpintis, kitaip manančių yra gerokai daugiau: dauguma Lietuvos gyventojų (64 proc.) ir per trečdalį užsienio lietuvių bendruomenių atstovų (36 proc.) mano, kad valstybė galėtų labiau rūpintis reemigracija, ir siūlo įvairias emigrantų susigrąžinimo skatinimo priemones, bet nepitaria finansinei grįžtančiųjų paramai.
11. Užsienio lietuviai ypatingą svarbą teikia priemonėms, susijusioms su vaikais: „padėti emigrantų vaikams prisitaikyti“ (79 proc.), „padėti lietuviškoms mokykloms emigracijos šalyse“ (77 proc.), „geriau informuoti apie grįžimo galimybių didinimą“ (89 proc.). Tačiau kai kurių vykdomų priemonių, pvz., LTV transliacijos emigracijos šalyse, naudingumu abejojama. Absoliuti dauguma užsienio lietuvių taip pat mano, kad grįžimą remti finansiškai netikslinga.
12. Tyrimo duomenimis, daugelis užsienio lietuvių, kad ir negrįždami, norėtų aktyviau dalyvauti politiniame Lietuvos gyvenime, gauti daugiau teisių: jie norėtų turėti balsavimo teisę ne tik Seimo, bet ir savivaldybių rinkimuose (84 proc.), turėti savo atstovų Seime (64 proc.), būti renkami į Seimą, turėti dvigubą pilietybę (71 proc.). Antra vertus, daugelis užsienio lietuvių mano, kad neturėtų būti taikomos tokios priemonės kaip senatvės pensija, nemokamas gydymas Lietuvoje ir lengvatos stojant į aukštąsias mokyklas.
13. Remiantis tyrimo duomenis galima teigti, kad tik dalis Lietuvos vyriausybės dabar vykdomų priemonių susilaukia pritarimo tiek tarp Lietuvos gyventojų, tiek ir tarp užsienio lietuvių. Visų pirma pritariama priemonėms, susijusioms su vaikų mokymu, kalbos įgūdžių išlaikymu, pagalba, lengvinančia vaikų prisitaikymą. Šiuo požiūriu visi vieningi: tokias priemones reikia visokeriopa remti. Tačiau kitų priemonių efektyvumu galima suabejoti: Lietuvos televizijos transliacijos rėmimą palaiko mažiau nei pusė užsienio lietuvių, lengvatinių stojimo į aukštąsias mokyklas sąlygų nepalaiko gerokai didesnė dalis nei palaiko; finansinis grįžtančiųjų, tarp jų ir aukštos kvalifikacijos specialistų, rėmimas nesulaukia palaikymo nei tarp Lietuvos gyventojų, nei tarp emigravusiųjų, nes laikoma, kad pagrindinės problemos yra kitos, į jas ir turėtų būti nukreiptos valstybės pastangos.
14. Problemos, su kuriomis susiduria norintieji grįžti, labai įvairios: ekonominio pobūdžio – „darbas, maži atlyginimai“ (41 proc.), bloga valstybės politika grįžtančiųjų atžvilgiu/ socialinių garantijų nebuvimas (25 proc.), turtiniai klausimai, mokesčiai (16 proc.), problemos dėl vaikų integravimo (14 proc.), socialinių ryšių praradimas (14 proc.), Lietuvos valdžios korupcija/ biurokratija (14 proc.), tiesiog trūksta informacijos (9 proc.).

15. Užsienio lietuvių bendruomenių atstovų tyrimas ir ekspertų apklausos rezultatai parodė, kad ekonominiams migrantams, ypač ilgiau gyvenantiems užsienyje ir rečiau sugrįžtantiems į Lietuvą, labai reikalinga informacija apie įvairius gyvenimo ir darbo aspektus Lietuvoje, tačiau ne tiek bendro pobūdžio informacija, kiek galimybė gauti individualių konsultacijų, patarimų grįžimo klausimais. Supratimas, kad bus suteikta pagalba, kad rūpi problemos, padeda dvejojantiems apsispręsti ir skatina grįžtamąją migraciją.
16. Kaip galingas politikų ir visuomenės komunikacijos procesą palaikantis socialinis institutas, kuris skatintų tiek emigracijos prevenciją, tiek ir re-emigraciją, galėtų būti panaudota žiniasklaida. Deja, Lietuvos žiniasklaida šios funkcijos neatlieka. Lietuvos ir išeivijos žiniasklaidos turinio analizė leidžia teigti, kad vyraujantis gana neigiamas požiūris į emigrantus galėjo ne tik paskatinti socialinės distancijos tarp dviejų grupių (ir emigrantų) atsiradimą ir didėjimą, bet ir neigiamai paveikti pačių emigrantų savo grįžimo potencialo vertinimą (kam grįžti į visuomenę, kurioje jie smerkiami ir nelaukiami).
17. Valstybės pastangos valdyti ir skatinti grįžtamąją migraciją žiniasklaidoje vertinamos dviprasmiškai. Išeivijos spaudoje stengiamasi parodyti, kad ryšių su emigrantais palaikymas yra Vyriausybės prioritetas. Tačiau paraleliai formuojamas neryžtingos valdžios įvaizdis, o tik pradėdamų įgyvendinti naujų priemonių kritika silpnina žmonių tikėjimą jų efektyvumu. Taigi neatsiejama grįžtamosios migracijos politikos dalis turėtų būti kryptingas darbas su žiniasklaida.
18. Nors daugelyje šalių, tarp jų ir Lietuvoje, grįžtamosios migracijos politika kuriama dėl ekonominių paskatų (prasidėjus darbo jėgos trūkumui), pasikeitus ekonominei situacijai išryškėja ir jos socialinė funkcija. Ekonominės krizės metu vis svarbesnė tampa būtent socialinė tokios politikos funkcija – pagalba apsisprendusiems grįžti, galvojantiems apie grįžimą ar net priverstiems grįžti migrantams. Tokia politika būtų ne tik betarpiška pagalba grįžtantiems migrantams, bet ir galimų socialinių konfliktų, socialinės įtampos didėjimo prevencija Lietuvoje.

Grįžtamoji migracija: rekomendacijos

Savieigai palikus migracijos procesus, kaip rodo kitų šalių praktika, per penkerius metus nuo emigracijos pradžios apie 20–50 proc. emigrantų grįžta į savo kilmės šalį (vėliau grįžimo tikimybė labai sumažėja). Esant dideliame ekonominiame atotrūkiui tarp kilmės ir tikslo šalių grįžimo tikimybė dar labiau sumažėja. Žinant, kad Lietuvos ir kai kurių pagrindinių tikslo šalių eko-

nominiai skirtumai yra esminiai (pvz., atlyginimai skiriasi iki 8 kartų), tikėtis savaiminio grįžtamosios migracijos didėjimo nerealu. Taigi, *norint skatinti tautiečių grįžimą, būtinos grįžtamosios migracijos politikos priemonės*. Tą patį patvirtina ir užsienio lietuvių bendruomenių atstovų tyrimas: nors reemigracijos potencialas yra, norintieji grįžti neretai susiduria su problemomis, kurių patys negali arba nežino kaip išspręsti. Todėl būtina nuosekli ir taikli valstybinė grįžtamosios migracijos politika.

Atliktas tyrimas leidžia formuluoti kai kuriuos siūlymus, į kuriuos reikėtų atsižvelgti modifikuojant jau taikomas priemones ir formuojant grįžtamosios migracijos politiką:

1. Šiuo metu, keičiantis migracijos trajektorijoms, vis labiau pasireiškiant etapinei migracijai (per kelias šalis), *grįžimo procesas tampa sudėtingesnis ir vis sunkiau tiesiogiai veikiamas*, tad norint, kad grįžtamosios migracijos politikos priemonės pasiektų tikslines grupes ir būtų efektyvios:
 - 1.1. Būtina įvertinti Lietuvoje dominuojančius emigracijos ir tikėtinus grįžtamosios migracijos tipus ir modelius (bei jų modifikacijas krizės sąlygomis).
 - 1.2. Kadangi net ir planuoti sugrįžimai krizės sąlygomis atidedami ateičiai, ypač svarbu *nenutraukti dialogo ir socialinių ryšių su išeivija*, dalį priemonių nukreipti į laikinus atsitiktinius sugrįžimus, kurie Lietuvai yra ypač būdingi.
 - 1.3. Paraleliai *skatinti „virtualųjį“*, ypač aukštos kvalifikacijos specialistų ir mokslininkų *sugrįžimą* pritraukiant migrantus dalyvauti Lietuvos socialiniame ekonominiame gyvenime ir ypač mokslo projektuose.
2. Dėl potencialių reemigrantų heterogeniškumo formuojant grįžtamosios migracijos politiką reikėtų aiškiai identifikuoti *pagrindinius sugrįžimo tipus, tarp jų būtų*: sugrįžimas kaip migracijos „nesėkmė“ (beje, krizės sąlygomis tokių atvejų gali labai padaugėti); sugrįžimas turint tikslą Lietuvoje panaudoti sukauptą kapitalą/ išteklius (finansinius ir žmoniškumus).
 - 2.1. Siekiant spręsti „nesėkmingų“ migrantų problemas daugiausia dėmesio reikėtų skirti informacinei; socialinei-psichologinei pagalbai; pagalbai ieškant darbo (tai būtų ne vien tiesioginė pagalba grįžtantiems ar „priverstiems“ grįžti, bet ir socialinės įtampos didėjimo ar net socialinių konfliktų prevencija).
 - 2.2. „Sėkmingiems“ migrantams pritraukti reikalinga platesnė gama veiksmų, kurių dauguma būtų ekonominės prigimties. Formuojant „sėkmingos“ migrantų reemigracijos politiką, reikėtų išskirti dar dvi grįžtančiųjų kategorijas: migrantai, kurių tikslas sukauptą kapitalą panaudoti asmeniniams tikslams/ asmeninei gerovei (pvz., įsigyti būstą, kitą asmeninio naudojimo turtą), ir migrantai, kurie

siekia sukauptus išteklius (kapitalą) panaudoti inovacijoms Lietuvoje ar savo mieste/ regione. Pirmajai reemigrantų kategorijai reikalingos priemonės, palengvinančios tikslingą užsienyje sukauptų finansinių išteklių panaudojimą Lietuvoje; antrajai – priemonės, palengvinančios finansų investavimą į projektus Lietuvoje ar dalyvavimą juose.

- 2.3. Mokslinėje literatūroje atkreipiamas dėmesys į glaudų ryšį tarp investicijoms palankios verslo plėtros aplinkos kilmės šalyse ir grįžtamosios migracijos tikimybės. Taip pat nurodoma, kad vietinė biurokratija ir tradicijos gali sužlugdyti net geriausius inovacinius ketinimus. Todėl, formuojant grįžtamosios migracijos politikos priemones, būtina kreipti dėmesį ir į kilmės šalyse esančias/ nesančias *migracinės patirties ir kapitalo panaudojimo galimybes*. Ypač svarbu sumažinti naujų iniciatyvų apribojimus. Smulkiąjam verslui palankios aplinkos sudarymas ir investicijų skatinimas bei vietinės biurokratijos priešinimosi inovacijoms eliminavimas – svarbios sudedamosios, skatinančios potencialių investuotojų reemigraciją. Pastarasis grįžtamosios migracijos tipas yra ypač svarbus. Todėl formuojant grįžtamosios migracijos politikos priemones ypač svarbu skatinti būtent tokią grįžtamąją migraciją. Šios kategorijos migrantų sugrįžimas, ypač sėkmingas, *galėtų skatinti reemigraciją ir sukurti sugrįžimo grandininės reakcijos prielaidas*. Be to, tokių migrantų grįžimo skatinimas aktualus ne tik, ir ne tiek ekonominio klestėjimo metais, bet ir krizės sąlygomis.
3. Formuojant grįžtamosios migracijos politiką ypač reikėtų skatinti aukštos kvalifikacijos specialistų ir studentų, baigusių aukštąsias mokyklas užsienyje, grįžimą:
 - 3.1. Informuoti juos apie galimybes ir sudaryti sąlygas jiems dalyvauti mokslinėje veikloje ar net inicijuoti mokslo tiriamuosius projektus.
 - 3.2. Kurti specialias ilgalaikes protų susigrąžinimo programas (nediskriminuojančias vietinių mokslo darbuotojų).
 - 3.3. Sudaryti palankias sąlygas, leisiančias pritraukti tokių emigrantus prie Lietuvai svarbių projektų įgyvendinimo, net jų fiziškai nesugrąžinant į Lietuvą.
4. Viena grįžtamosios migracijos politikos sudedamųjų turėtų būti ir glaudžių santykių su išeivija palaikymas, trumpalaikių vizitų į Lietuvą skatinimas. Tokia politika leidžia neatitrūkti nuo Lietuvos realijų ir palengvina sugrįžimą. Tačiau reikia įvertinti ir pavojus: stiprios išeivijos bendruomenės ir ypač glaudūs socialiniai ekonominiai ryšiai su kilmės šalimi gali skatinti pilietybės ir tautos „deteriorizaciją“, kai *de facto* grįžimas tampa nebeaktualus.

5. Formuojant grįžtamosios migracijos politiką būtina atsižvelgti į tai, kad grįžimo motyvacija ir galimybės neretai priklauso nuo tikslo šalies imigracijos/ integracijos politikos ir nuo imigrantų statuso ten. Tad grįžtamosios migracijos skatinimo politikos priemonių poveikis šalyse, kuriose skirtinga imigracijos politika, gali taip pat turėti nevienodą efektą. Į tai ypač svarbu atkreipti dėmesį bandant *susigrąžinti tautiečius iš ES ir ne ES/ trečiųjų šalių*.
6. Plėtoti specializuotas, lengvai pasiekiamas konsultacines paslaugas potencialiems re-emigrantams ir grįžusiems iš emigracijos asmenims. Tyrimo rezultatai ir kitų šalių patirtis rodo, kad tokio pobūdžio priemonės yra labai aktualios. Nepriklausomai nuo grįžtančiųjų imigracinio statuso tikslo šalyje, jų motyvacijos grįžti į kilmės šalį ir net konkretaus laikotarpio ekonominės situacijos (ekonominio pakilimo ar krizės), daugumai grįžtančiųjų reikalinga vienokia ar kitokia pagalba, neretai labai specifinio ar asmeninio pobūdžio. Grįžtantiesiems labiausiai reikia ne tik (ir ne tiek) bendro pobūdžio informacijos apie įvairius gyvenimo ir darbo aspektus Lietuvoje, bet ir individualių asmeninio pobūdžio konsultacijų, t. y. pagalbos sprendžiant būtent jų asmeninę problemą, ypač jei galima ją spręsti vieno langelio principu.
7. Grįžtamosios migracijos politikos priemonės dekoncentruoti ir priartinti prie gyvenamosios vietos ar veiklos srities. Kaip rodo kitų šalių tyrimų rezultatai ir praktika, įgyvendinamų grįžtamosios migracijos politikos priemonių efektyvumas gali būti didesnis (ypač jei grįžimas masinis), jei: grįžtamoji migracija *dekoncentruojama teritoriškai* ir daugelis priemonių įgyvendinama vietose (priemonės priartinamos prie vietos ir tokiu būdu išskaidomos išlaidos); grįžusieji nukreipiami į tam tikrus veiklos sektorius (*sektorinė/ veiklos koncentracija*), pvz., žemės ūkio, prekybos, tyrimų, nes grįžusieji migrantai dažnai labiau linkę užsiimti individualia veikla ir būtent šiuose sektoriuose (tačiau tam reikėtų nuodugnesių tyrimų).
8. Tiek emigracijos prevencijai, tiek ir reemigracijai skatinti plačiau panaudoti žiniasklaidą, kaip galingą socialinį institutą, palaikantį komunikacijos procesą tarp politikų ir visuomenės. Kryptingas darbas su žiniasklaida turėtų būti vertinamas kaip neatsiejama ir labai svarbi grįžtamosios migracijos politikos dalis.
9. Plėtoti grįžtamosios migracijos politikos socialinę funkciją: gerinti pagalbą apsisprendusiems, planuojantiems ar net priverstiems grįžti migrantams. Tokia politika yra ne tik betarpiška pagalba grįžtantiems migrantams, bet ir galimų socialinių konfliktų (migrantams neprisitaikius) ar galimos socialinės įtampos didėjimo Lietuvoje prevencija. Tai ypač aktualu ekonominės krizės metu.

10. Būtina gerai įvertinti esamus/ turimus finansinius grįžtamosios migracijos priemonių įgyvendinimo išteklius. Ekonominio klestėjimo metais programos gali būti plačios, daugiaplanės, orientuotos į daugelį emigrantų grupių ar net juos visus, tačiau krizės sąlygomis ir esant labai ribotiems ištekliams programų skaičius turėtų būti gerai pagrįstas, o pačios programos ir priemonės – tikslinės. Neminint ypač pažeidžiamų emigrantų, pvz., prekybos žmonėmis aukų, nelydimų nepilnamečių ir pan., kuriems reikalingas išskirtinis dėmesys, šiuo metu ypač reikia skatinti grįžimą tų kontingentų emigrantų, kurie suinteresuoti investicijomis į Lietuvos ūkį, nori ir gali vykdyti inovacinius projektus ir kurių grįžimas būtų efektyviausias ne tik ekonomine prasme, bet ir paskatintų grandininę grįžtamosios migracijos reakciją (per sėkmingus pavyzdžius, naujų darbo vietų kūrimą ir pan.).

LITERATŪRA

- Arnlaug L. (2006). *Dirbantys tėvai ir socialinės gerovės valstybė. Kintanti šeima ir politikos reforma Skandinavijoje*. Vilnius: Eugrimas.
- Bauman Z. (2007). *Likvidi meilė*. Vilnius: Apostrofa akademija.
- Becker G. S. (1981). *A Treatise on the family*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bengston V. L., Parrot, M. (1999). The effects of earlier intergenerational affection, normative expectations, and family conflict on contemporary exchanges of help and support. *Research on Aging* 21(73).
- Billari F. (2008). Lowes-low fertility in Europe: Exploring the causes and findings some surprises. *The Japanese Journal of Population* 6 (1).
- Demografijos metraštis 2008* (2009). Vilnius: Statistikos departamentas.
- Easterlin R. A. (1975). An economic framework for fertility analysis. *Studies in Family Planning* 6(3): 54-63.
- Ekonominės migracijos reguliavimo strategija* (2007). Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. balandžio 25 d. nutarimu Nr. 416.
- Ermisch J.K. (2003). *An economic analysis of the family*. Princeton University Press.
- Esping-Andersen G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Polity Press. Cambridge
- Esping-Andersen G. (1999). *Social foundations of postindustrial economies*. Oxford University Press. Oxford, New York.
- Europos Bendrijos moterų ir vyrų lygybės gairės (2006-2010). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0092:FIN:LT:DOC>
- Europos Bendrijos Komisijos komunikatas *Europos demografijos ateitis: iššūkį paversti galimybe*. <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0571:FIN:LT:DOC>
- Europos socialinės politikos darbotvarkė (2006-2010). <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2005:0033:FIN:LT:DOC>
- EUROSTAT (2008). Giannakouris K. Ageing characterizes the demographic perspectives of the European societies. Population and Social conditions. *Statistics in Focus*.
- Gauthier A. H. (2005). Trends in policies for family-friendly societies. Eds. M. Macura, A. L. MacDonald, W. Haug. *The new demographic regime. Population challenges and policy responses*. New York, Geneve: United Nations, p. 95-108.
- Gauthier A. H. (2007). The impact of family policies on fertility in industrialized countries: A Review of the Literature. *Population Research and Policy Review* 26: 323-346.
- Gauthier A. H. (2008). Some theoretical and methodological comments on the impact of policies on fertility. *Vienna Yearbook of Population Research*.
- Gauthier A. H., Philipov D. (2008). Can policies enhance fertility in Europe? *Vienna Yearbook of Population Research*.
- Gedvilaitė-Kordušienė M. (2009). Kartų solidarumas ir jį lemiantys veiksniai. Red. V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė. *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.

- Giddens A. (1990). *Modernity and self-identity self and society in late modern age*. Stanford University Press.
- Giddens A. (1997). *The transformation of intimacy: sexuality, love, and eroticism in modern societies*. London: Polity Press.
- Gyventojų pajamų mokesčio įstatymo pakeitimai ir papildymai, įsigalioję nuo 2008 gruodžio 30 d. http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=334556&p_query=&p_tr2
- Hardy S., Adnett N. (2002). The parental leave directive: towards a family-friendly social Europe? *European Journal of Industrial Relations* 8(2).
- Hoem J.M. (2005). Why does Sweden have such high fertility? *Demographic Research*. Volume 13, Article 22: 559-572.
- Ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo plėtros 2007-2012 metų programa. <http://www.smm.lt/ugdymas/docs/ikimokyklinis/2007-09-19-1057.pdf>
- Inglehart R., Welzel Ch. (2005). *Modernization, cultural change, and democracy. The human development sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jančaitytė R. (2004). Šeimos politika socialinės gerovės valstybėse. *Filosofija. Sociologija*. Nr. 4.
- Jančaitytė R., Jasilionienė A. (2005). Šeimos politikos modeliai gerovės valstybėse: bruožai ir efektas. *Šeima, vaikai, šeimos politika: modernėjimo prieštaros*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Jungtinių tautų senėjimo programa. (2009). [United Nations Programme on Ageing]. <http://www.un.org/esa/socdev/ageing/popageing.html> [žiūrėta 2009 11 03]
- Korpi W. (2000). Faces of inequality: gender, class, and patterns of inequalities in different types of welfare states. *Social Policy*. Summer 2000. Oxford University Press.
- Leonavičius V. (2002). Šiuolaikinės Lietuvos vartotojo profilis. *Sociologija. Mintis ir veiksmai* 1: 5-15.
- Leonavičius V., Jasilionis D. (2009). *Visuomenės sveikatos veiksniai: šeimos ir lyčių santykių įtaka sveikatos savijautai*. Red. V.Stankūnienė, A.Maslauskaitė. *Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Lietuvos gyventojų politikos strategijos metmenys* (2004). Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Lietuvos gyventojai 1991* (1992). Vilnius: Statistikos departamentas.
- Lisabonos strategijos tarpinė peržiūra. <http://www.ukmin.lt/lt/strategija/doc/pirm-valst-nares-isv-2005-03-23.doc>
- LR darbo kodeksas (2009). http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=169334
- McDonald P. (2000). The “Toolbox” of public policies to impact on fertility – a global view. Paper presented at the seminar *Low fertility, families and public policies. the european observatory on family matters in Sevilla*. September 15–16, 2000.
- McDonald P. (2002). Sustaining fertility through public policy: the range of options. *Population* (English Edition) 57(3): 417-445.

- Mikulionienė S. (2006). Amžiaus struktūra. Ats. red. V. Stankūnienė. *Lietuvos gyventojai: struktūra ir demografinė raida*. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas, Socialinių tyrimų institutas.
- Mikulionienė S. (2007). Gyventojų senėjimo iššūkiai visuomenei ir socialinei politikai. Ats. red. V. Stankūnienė. *Lietuvos demografinės raidos iššūkiai*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Nacionalinė demografinės (gyventojų) politikos strategija* (2004). Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas. Nr. 1350, 2004 10 28. Žin., Nr. 159-5795.
- Nacionalinė gyventojų senėjimo pasekmių įveikimo strategija* (2004). Lietuvos Respublikos Seimo nutarimas Nr. 737, 2004 06 14. Žin., Nr. 95-3501.
- Neyer G. (2003). Family policies and low fertility in Western Europe. *MPIDR Working Paper WP 2003-021*. Prieiga internete: <http://www.demogr.mpg.de>
- Newman S. (1997). *Intergenerational programs: past, present and future*. Washington: Taylor & Francis.
- Reingardė J. (2009). *Šeimos ir darbo vaidmenų derinimas: konflikto perspektyva*. Red. V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė. Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Stankūnienė V., Baublytė M. (2009). *Prokreacinė elgsena ir lūkesčiai: raidos trajektorijos ir veiksniai*. Red. V. Stankūnienė, A. Maslauskaitė. Lietuvos šeima: tarp tradicijos ir naujos realybės. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Stankūnienė V., Eidukienė V., Gruževskis B., Jančaitytė R., Mikalauskaitė A., Paluckienė J. (2001). *Paramos šeimai politika: samprata ir patyrimas*. LFSI. Vilnius, 195 p.
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (2009). <http://www.stat.gov.lt/>
- Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės (2010). <http://www.stat.gov.lt/>
- Šeimos politikos koncepcija* (1995). Ats. red. V. Stankūnienė. Vilnius: Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
- Turner B.S. (1998). Ageing and generational conflicts. *The British Journal of Sociology* 49(2).
- Valstybinė moterų ir vyrų lygių galimybių programa* (2005-2009). http://gender.su.lt/politika_strategija/PRIEDASH.doc
- Vastybinė šeimos politikos koncepcija*. (2008). <http://www.socmin.lt/index.php?-2103340925>
- White L. (1992). *The effect of parental divorce and remarriage on parental support for adult children*. Paper read at the NATIONAL Symposium on Stepfamilies, Pennsylvania State University.

SANTRAUKA

Remiantis projekto *Demografinės krizės grėsmės tautos išlikimui globalizacijos sąlygomis: veiksniai, sprendimai, perspektyvos (TEVAMO)*, kurio pagrindinę dalį sudarė tarptautinis *Kartų ir lyčių tyrimas*, rezultatais ir išvadomis, trumpa demografinės situacijos apžvalga, Europos Sąjungos šalių patirtimi bei teorinėmis gyventojų politikos priegomis formuluojamos Lietuvos gyventojų politikos plėtros rekomendacijos. Įvertinus negatyviausius Lietuvos demografinės raidos pokyčius ir pasekmes išskiriamos prioritutinės gyventojų politikos plėtros kryptys. Mokslo studiją sudaro trys pagrindinės dalys: šeimos politika (joje išskirtos pronatalistinė ir kartų solidarumo kryptys), visuomenės sveikatos politika ir migracijos politika.

Formuluojant pronatalistinės šeimos politikos plėtros gaires tarp prioritетinių akcentuojama šeimos ir darbo derinimo veiksmų kryptis. Siekiant spręsti klausimus, susijusius su gyventojų senėjimo pasekmėmis, išskiriama kartų solidarumo veiksmų kryptis. Siekiant mažinti mirtingumą ir gerinti visuomenės sveikatą formuluojamos sveikos gyvensenos įsitvirtinimo veiksmų rekomendacinės gairės. Tarp kryptių, kuriomis siekiama švelninti masinės emigracijos pasekmes, formuojama grįžtamąją migraciją skatinančių veiksmų sistema.

Raktiniai žodžiai: šeimos politika, šeimos ir darbo derinimas, kartų solidarumas, visuomenės sveikatos politika, grįžtamoji migracija, migracijos politika.

SUMMARY

Based on the results and conclusions of the project *The threats of the demographic crisis for the survival of the nation under the conditions of globalization: determinants, decisions, perspectives* (TEVAMO) (*Generation and Gender Survey* is an integral part of this project) the recommendations for the development of the population policy in Lithuania are worked out. The experience of the European Union countries and theoretical approaches are used for a better formulation of the recommendations. The negative changes and consequences of the recent demographic development in Lithuania have been evaluated and, given the aim to improve the demographic situation in the country, the priorities for the development of the population policy have been identified.

The study comprises three principal parts: family policy, public health policy and migration policy (return migration policy).

In the outlines of the part on the pronatalist family policy the priorities set emphasize the reconciliation of work and family responsibilities. For an effective solution of the negative consequences of the population ageing, intergenerational solidarity actions are proposed. In order to reduce mortality and improve public health the recommendations for the provision of conditions for a healthy lifestyle are formulated. Among the recommendations to reduce the consequences of mass emigration a system of actions encouraging return migration is developed.

Keywords: family policy, reconciliation of family and work, intergenerational solidarity, public health policy, return migration, migration policy.

Li235 **Lietuvos gyventojų politikos metmenys. Kartų ir lyčių tyrimo pamokos/**
Mokslo studija/ Redaktorės Vlada Stankūnienė ir Aušra Maslauskaitė/
Lietuvos socialinių tyrimų centras/ Vilnius, 2010, 60 p.

ISBN 978-9955-531-31-9

Remiantis *Kartų ir lyčių tyrimo* rezultatais, gyventojų politikos teorinėmis priemonėmis ir kitų šalių patirtimi, mokslinėje studijoje formuluojamos Lietuvos gyventojų politikos sudedamųjų dalių – šeimos politikos, visuomenės sveikatos politikos ir migracijos politikos – plėtros prioritetinių kryptių gairės; akcentuojamos pronatalistinė ir kartų solidarumo (šeimos politika), sveikos elgsenos (visuomenės sveikatos politika) ir grįžtamosios migracijos (migracijos politika) politikos veiksmų kryptys.

UDK 314(474.5)

**LIETUVOS GYVENTOJŲ POLITIKOS METMENYS. KARTŲ IR
LYČIŲ TYRIMO PAMOKOS**

OUTLINE OF POPULATION POLICY IN LITHUANIA. LESSONS
FROM GENERATIONS AND GENDER SURVEY

Mokslo studija

Leidėjas: Lietuvos socialinių tyrimų centras
Saltoniškių 58, 08501 Vilnius

Spausdino leidykla-spaustuvė FIRIDAS, Kareivių g. 19-188, 09133, Vilnius